

สรุปความในตอนนี้นำมาพักอยู่แถบบ้านห้วยแคน บ้านนาสีนวน บ้านโคก บ้านนามน ตำบลตองโขบ เขตอำเภอเมือง จังหวัดสกลนคร ๓ พรรษาติด ๆ กัน ในระยะที่พักอยู่แถบนี้ทั้งในและนอกพรรษา การติดต่อสั่งสอนพวกเทพฯ และชาวมนุษย์ท่านว่าท่านดำเนินไปโดยสม่ำเสมอ เฉพาะพวกเทพไม่ค่อยมีมากและไม่มาบ่อยนักเหมือนอยู่จังหวัดเชียงใหม่ ทั้งนี้คงเกี่ยวกับสถานที่ที่มีความเงียบสงบต่างกัน จะมีบ้างก็หน้าเทศกาลโดยมาก เช่น วันมาฆบูชา วันวิสาขบูชา วันเข้าพรรษา กลางพรรษา และวันปวารณาออกพรรษาเท่านั้น วันนอกนั้นไม่ค่อยมีพวกเทพฯ มาเกี่ยวข้องเหมือนเวลาท่านพักอยู่ที่เชียงใหม่ ในพรรษาพระเณรไม่มีมากเพราะเสนาสนะมีจำกัด พอดีกับพระเณรที่อาศัยอยู่กับท่าน โดยเฉพาะเท่านั้น

ส่วนพระเณรจากทิศต่าง ๆ ที่ไปรับการอบรมกับท่านตอนนอกพรรษานั้นมีไม่ขาด เข้า ๆ ออก ๆ สลับเปลี่ยนกันเสมอมา ท่านอุตสาหะเมตตาสั่งสอนด้วยความเอ็นดูสงสารอย่างสม่ำเสมอ พอตกหน้าแล้งของพรรษาที่สาม ก็มีญาติโยมจากบ้านหนองผือมาในไปอาราธนาท่านให้มาโปรดที่หมู่บ้านนั้น ท่านรับคำนิมนต์เขาแล้ว ไม่นานญาติโยมก็พร้อมกันไปรับท่านมาพักและจำพรรษาที่บ้านหนองผือ ตำบลนาใน อำเภอพรรณานิคม จังหวัดสกลนคร ท่านออกเดินทางจากบ้านโคกมาบ้านหนองผือด้วยเท้าเปล่า และพักแรมมาตามรายทางราว ๓-๔ คืนจึงถึงหมู่บ้านหนองผือ เพราะทางเต็มไปด้วยป่าดงพงลึก ต้องเดินดินชอกชอนมาตลอดสายจนถึงหมู่บ้านหนองผือ

เพียงไม่กี่วันที่มาถึงบ้านหนองผือ ท่านเริ่มป่วยเป็นไข้มาลาเรียแบบจับสั่น ชนิดเปลี่ยนหนาวเป็นร้อนและเปลี่ยนร้อนเป็นหนาว ซึ่งเป็นการทรมาณอย่างยิ่งอยู่แรมเดือน ไข้ประเภทนี้ใครโดนเข้ารู้สึกจะเข็ดหลาบไปตาม ๆ กัน เพราะเป็นไข้ชนิดที่ไม่รู้จักหายลงได้ เป็นเข้ากับรายใดแล้วตั้งแรมปีก็ไม่หาย คงแอบมาเยี่ยม ๆ มอง ๆ อยู่ท่านอนั้น คือหายไปตั้ง ๑๕ วันหรือเดือนหนึ่ง นึกว่าหายสนิทแล้วก็กลับมาเป็นซ้ำอีก หรือตั้งเป็นเดือน ๆ แล้วก็กลับมาเป็นอีก ซึ่งเคยเขียนเรื่องไข้ประเภทนี้บ้างแล้วว่า ถ้าลูกเขยเป็นก็อาจทำเอาจนพ่อตาแม่ยายเบื่อ ถ้าพ่อตาหรือแม่ยายเป็นก็ทำเอาจนลูกเขยเบื่อ เพราะทำงานหนักหนอะไรไม่ได้ แต่รับประทานได้มาก นอนหลับสนิทชนิดไม่รู้จักตื่นและบ่นได้เก่ง ชนิดไม่หยุดปากพอให้คนตีเปื้อกันตีนั่นแล ผู้เป็นไข้ชนิดนี้ใครไม่เบื่อเป็นไม่มี เพราะเป็นไข้ที่น่าเบื่อเอามากที่สุดทีเดียว ทั้งนี้เนื่องจากสมัยนั้นไม่มียาแก้กันให้หายเด็ดขาดได้เหมือนสมัยนี้ เมื่อเป็นเข้าแล้วต้องปล่อยให้หายไปเอง มิฉะนั้นก็กลายเป็นโรคเรื้อรังไปเป็นปี ๆ ถ้าเป็นเด็กโดยมากก็ลงพุง จนกลายเป็นเด็กพุงโตหรือพุงโร หน้าไม่มีสีสนวรรณะเลย

ไข้ประเภทนี้ชอบเป็นกับคนที่เคยอยู่บ้านทุ่ง ๆ แล้วย้ายภูมิลำเนาเข้าไปอยู่ในป่าตามไร่นา แม้คนที่เคยอยู่ป่าเป็นประจำมาแล้วก็ยังเป็นได้ แต่ไม่ค่อยรุนแรงเหมือนคนมาจากทางทุ่ง และชอบเป็นกับพระธุดงค์กรรมฐานที่ชอบเที่ยวชอกแซกไปตามป่าตามเขาโดยมาก สำหรับผู้เขียนแล้ว ถ้าเป็นสิ่งที่มีค่าควรออกอวดโลกได้เกี่ยวกับไข้ชนิดเข็ดหลาบตลอดวันตายนี้ ก็คงได้อวดอย่างเต็มภูมิไม่ยอมแพ้ใครอย่างง่าย ๆ ที่เดียว เพราะเคยโดนมาหลายครั้ง และรู้ฤทธิ์ของมันชนิดไม่กล้าสู้ตลอดวันตายเลย ขณะเขียนก็ยังกลัวอยู่เลย แม้ม่าอยู่บ้านหนองผือปีแรกก็โดนไข้ชนิดนี้ตีสันดานจนตลอดพรรษาและเตลิดถึงหน้าแล้งไม่ยอมหายสนิทได้เลย จะไม่ให้เข็ดหลาบอย่างไรเพราะพระก็คือคนที่มีหัวใจ

และรู้จักสุข ทุกข์ ดี ชั่วอย่างเต็มใจเช่นเดียวกับคนทั่ว ๆ ไปนั่นเอง สิ่งที่น่าเช็ดน้ำกล้วจึงต้องเช็ดต้องกล้วเช่นเดียวกับคนทั้งหลาย

ท่านพักอยู่ที่หนองผือ ปรากฏมีพระเณรมากขึ้นโดยลำดับ เฉพาะภายในวัดในพรรษาหนึ่ง ๆ ก็มีถึง ๒๐-๓๐ กว่าองค์อยู่แล้ว นอกจากนั้นยังมีพระเณรพักและจำพรรษาอยู่ตามหมู่บ้านเล็ก ๆ แถบใกล้เคียงอีกหลายแห่ง แห่งละ ๒ องค์บ้าง ๓ องค์บ้าง ๔-๕ องค์บ้าง แห่งละ ๙-๑๐ องค์บ้าง วันประชุมทำอุโบสถ ปรากฏมีพระมารวมทำอุโบสถถึง ๓๐-๔๐ องค์ก็มี รวมทั้งในวัดและบริเวณใกล้เคียงแล้วมีพระเณรไม่ต่ำกว่า ๕๐-๖๐ องค์ นอกพรรษายังมีมากกว่านั้นในบางครั้ง และมีมากตลอดมานับแต่ท่านไปจำพรรษาที่นั่น เวลากลางวันพระเณรต่างปลีกตัวเข้าไปอยู่ในป่าลึกนอกบริเวณวัดเพื่อประกอบความเพียร เพราะป่าดงที่ตั้งสำนักรู้สึกกว้างขวางมากเป็นสิบ ๆ กิโลเมตร ยิ่งด้านยาวด้วยแล้วแทบจะหาที่สุตปาไม่เจอ เพราะยาวไปตามภูเขาที่มีติดต่อกันไปอย่างสลับซับซ้อนจนไม่อาจพรรณนาได้

อำเภอพรรณานิคมทางด้านทิศใต้ โดยมากมีแต่ป่าแต่เขาทั้งนั้น จนไปจดจังหวัดกาฬสินธุ์ ฉะนั้นเวลาท่านพระอาจารย์มั่นไปพักอยู่วัดหนองผือ จึงเป็นจุดศูนย์กลางแห่งพระรัตนตรัยมาก ที่ท่านต้องมารวมฟังปาฏิโมกข์และฟังโอวาทตามโอกาสตลอดเวลา เกิดข้อข้องใจทางด้านภavana ขึ้นมาก็มาศึกษาได้สะดวก พอออกพรรษาน้ำแล้งท่านผู้ประสงค์จะขึ้นไปพักอยู่บนเขาก็ได้ ในถ้ำหรือเงื้อมผาก็ได้ จะพักอยู่ตามป่าดงธรรมดาก็สะดวก เพราะหมู่บ้านมีประปรายอยู่เป็นแห่ง แห่งละ ๑๐ หลังคาเรือนบ้าง ๒๐-๓๐ หลังคาเรือนบ้าง แม้นโหลเขาก็ยังมีหมู่บ้านเล็ก ๆ น้อย ๆ ที่อาศัยทำไร่ทำสวนอยู่แทบทั่วไป แห่งละ ๕-๖ หลังคา ซึ่งปลูกเป็นกระต๊อบเล็ก ๆ พอได้อาศัยเขาโคจรบิณฑบาต

บ้านหนองผือตั้งอยู่ในหุบเขาซึ่งทั้งสี่ด้านหรือสี่ทิศมีป่าและภูเขาล้อมรอบ แต่เป็นหุบเขาที่กว้างขวางพอสมควร ประชาชนทำนากันได้สะดวกเป็นแห่ง ๆ ไป ป่ามีมาก ภูเขาก็มีมาก สนุก เลือกหาที่วิเวกเพื่ออธยาศัยได้อย่างสะดวกเป็นที่ ๆ ไป ฉะนั้นพระรัตนตรัยจึงมีมากในแถบนั้น และมีมากทั้งหน้าแล้งหน้าฝน สมัยที่ท่านอาจารย์มั่นพักอยู่ พระรัตนตรัยทยอยกันเข้าออกวัดหนองผือไม่ค่อยขาดแต่ละวัน ทั้งมาจากป่า ทั้งลงมาจากภูเขาที่บำเพ็ญมาฟังการอบรม ทั้งออกไปป่าและขึ้น ภูเขาเพื่อสมณธรรม ทั้งมาจากอำเภอ จังหวัดและภาคต่าง ๆ มารับการอบรมกับท่านมิได้ขาด ยิ่งหน้าแล้งพระยังหลั่งไหลมาจากที่ต่าง ๆ ตลอดประชาชนจากอำเภอและจังหวัดต่าง ๆ ทั้งใกล้และไกล พากันมาราบเยียมและฟังโอวาทท่านมิได้ขาด แต่ล้วนเดินด้วยเท้าเปล่ากันทั้งนั้น นอกจากผู้หญิงที่ไม่เคยคิดเดินทางไกลและคนแก่เท่านั้น ที่ว่าจ้างล้อเกวียนเขาไปส่งถึงวัดหนองผือ

ทางจากอำเภอพรรณานิคมเข้าไปถึงหมู่บ้านหนองผือ ถ้าไปทางตรง แต่ต้องเดินตัดขึ้นหลังเขาไปราว ๕๐๐ เส้น ถ้าไปทางอ้อมโดยไม่ต้องขึ้นเขาก็ราว ๖๐๐ เส้น ผู้ไม่เคยเดินทางไปไม่ตลอด เพราะทางตรงไม่มีหมู่บ้านในระหว่างพอได้อาศัยหรือพักแรม ส่วนทางอ้อมยังมีหมู่บ้านบ้างห่าง ๆ ซึ่งไม่ค่อยสะดวกนัก พระที่ไปหาท่านต้องเดินด้วยเท้ากันทั้งนั้น เพราะไม่มีทางที่รถยนต์พอเข้าไปได้ แม้รถมีก็เฉพาะที่วิ่งตามทางใหญ่จากจังหวัดถึงตัวจังหวัดเท่านั้น ทั้งไม่ค่อยมีมากเหมือนสมัยนี้ ไปผิดเวลาบ้างก็มีหวังตกรถและเสียเวลาไปอีกหนึ่งวัน

พระอุตุคค์ปกติท่านชอบเดินด้วยเท้ากัน ไม่ชอบขึ้นรถขึ้นรา เพราะไม่สะดวกเกี่ยวกับคนมาก เวลาท่านเดินอุตุคค์ท่านถือเป็นความเพียรไปพร้อมในเวลานั้นด้วย ไม่ว่าจะไปป่าใดหรือภูเขาใด เพียงตั้งความมุ่งหมายไว้แล้วท่านก็เดินจงกรมไปกับการเดินทางนั้นแล โดยไม่คิดว่าจะถึงหมู่บ้านวันหรือค่ำเพียงไร ท่านถือเสียวาค่าที่ไหนักักนอนที่นั่น ตื่นเช้าค่อยเดินทางต่อไปถึงหมู่บ้าน แล้วเข้าโคจรบิณฑบาตมาฉันตามมีตามเกิด ไม่กระวนกระวายในอาหารว่าดีหรือเลวประการใด เพียงยังอัฐภาพให้เป็นไปในวันหนึ่ง ๆ เท่านั้น ท่านถือเป็นความสบายสำหรับธาตุขันธ์แล้ว จากนั้นก็เดินทางต่อไปอย่างเย็นใจจนถึงที่หมาย

อันดับต่อไป ท่านเดินเที่ยวหาทำเลที่เหมาะสมกับอธยาศัยจนกว่าจะพบที่มุ่งหมายไว้ แต่น้ำเป็นสิ่งสำคัญในการพักบำเพ็ญ เมื่อได้ทำเลที่เหมาะสมแล้ว จากนั้นก็เร่งความพากเพียรเดินจงกรมนั่งสมาธิภาวนาทั้งกลางวันกลางคืน มีสติระคองใจ มีปัญญาเป็นเครื่องรำพึงในธรรมทั้งหลายที่มาสัมผัสกับอายตนะ พยายามเกลี้ยกล่อมใจด้วยธรรมที่ถูกกับจริต ให้มีความสงบเย็นเป็นสมาธิ เมื่อจิตถอนขึ้นมาจากสมาธิแล้ว พิจารณาธรรมทั้งหลายโดยทางปัญญา ทั้งข้างนอกคือทัศนียภาพที่สัมผัสกันอยู่ตลอดเวลา ทั้งข้างในคือธาตุขันธ์อายตนะที่แสดงอาการกระเพื่อมตัวอยู่ทุกขณะ ไม่มีเวลาสงบนิ่งอยู่ได้ว่าเป็นวิปริณามธรรม มีความแปรปรวนอยู่เสมอมาและเสมอไป ใจไม่นิ่งนอนอยู่กับอะไร ซึ่งจะเป็นเหตุให้ติดข้องพัวพัน

กำหนดคลีคลายดูร่างกายจิตใจให้เห็นชัดด้วยปัญญาจนรู้เท่า และปล่อยวางไปเป็นระยะ ๆ ปัญญาทำการขุดค้นทั้งรากแก้วรากฝอยและต้นตอของกิเลสทุกประเภทไม่ลดละ มีความเพียรเพลินอยู่กับความเพียรสืบเนื่องกับธรรมทั้งหลาย สิ่งที่มาสัมผัสเกี่ยวข้องกับใจก็พิจารณาลงในธรรม คือไตรลักษณ์ เพื่อความรู้แจ้งและถอดถอนไปโดยลำดับ เมื่อมีข้อข้องใจเกิดขึ้นที่ไม่แน่ใจว่าถูกหรือผิดก็รับมาเรียนถามท่าน พอได้รับคำชี้แจงเป็นที่แน่ใจแล้ว ก็กลับไปบำเพ็ญเพื่อความก้าวหน้าของจิตต่อไป

พระอุตุคค์กรรมฐานจำนวนมากที่อาศัยอยู่กับท่านอาจารย์มั่นเพื่อการศึกษาอบรม เมื่อที่พักในสำนักท่านมีไม่เพียงพอ ท่านก็แยกย้ายกันไปอยู่ในที่ต่าง ๆ โดยปลีกออกไปอยู่ที่ละองค์บ้าง ๒ องค์บ้าง ต่างองค์ต่างไปเที่ยวหาที่วิเวกสงัดของตน และต่างองค์ต่างอยู่ตามหมู่บ้านต่าง ๆ ที่มีอยู่ในป่าและในภูเขาซึ่งไม่ห่างจากสำนักท่านนัก พอไปมาหาสู่กันได้สะดวกราว ๖-๗ กิโลเมตรบ้าง ๘-๙ กิโลเมตรบ้าง ๑๑-๑๒ กิโลเมตรบ้าง ๑๕-๑๖ กิโลเมตรบ้าง หรือราว ๒๐-๓๐ กิโลเมตรบ้าง ตามแต่ทำเลเหมาะสมกับอธยาศัย ที่อยู่ไกลราว ๒๐ กิโลเมตรขึ้นไป เวลามากราบเยี่ยมท่านก็พักค้างคืนฟังการอบรมพอสมควรก่อนแล้วค่อยกลับไปที่พักของตน บางท่านอาจจะไม่เข้าใจว่ากิโลเมตรหนึ่งมีประมาณกี่เส้น จึงขอชี้แจงไว้พร้อมนี้คือกิโลเมตรหนึ่งมี ๒๕ เส้น ๔ กิโลเมตรก็เท่ากับ ๑๐๐ เส้น โปรดเทียบตามหลักเกณฑ์ที่ให้ไว้

หนทางตามบ้านป่าบ้านเขาไม่เหมือนทางถนนจากอำเภอไปสู่อำเภอ จากจังหวัดไปสู่จังหวัด ดังที่เห็น ๆ กัน แต่เป็นทางของชาวบ้านป่าบ้านเขา เขาเดินท่องเที่ยวหากันอย่างนั้นมาดั้งเดิม และเป็นความเคยชินของเขาอย่างนั้น นานวันจึงจะไปหากันครั้งหนึ่ง ทางจึงเต็มไปด้วยป่าดงพงลึกและ

ขวากหนาม บางแห่งถ้าไม่สังเกตให้มากอาจเดินผิดทาง และหลงเข้าป่าเข้าเขาซึ่งไม่มีหมู่บ้านเลยก็ได้ ระหว่างทางบางตอนไม่มีหมู่บ้านคนเลย มีแต่ป่าแต่เขาทั้งนั้น และยาวตั้ง ๒๐-๓๐ กิโลเมตรถึงจะพบหมู่บ้านชาวป่าชาวเขากี่มี ระหว่างทางนั้นสำคัญมาก ถ้าเกิดไปหลงทางเข้าแล้วมีหิ้งนอนค้างป่าค้างเขาและอดอาหารแน่นอน ทั้งอาจไม่ถูกหมู่บ้านเลยก็ได้ นอกจากจะพบพวกนายพรานที่เกี่ยวล่าสัตว์และอาศัยเขาบอทาง หรือเขานำออกไปหาทางไปยังหมู่บ้านจึงจะพ้นภัย

พระธุดงค์กรรมฐานผู้หวังในธรรมอย่างยิ่ง ท่านรู้สึกลำบากอยู่ไม่น้อยในการอยู่ การบำเพ็ญ การเดินทาง และการแสวงหาครูอาจารย์ผู้อบรมโดยถูกต้องและราบรื่นชื่นใจ เช่น ท่านอาจารย์มั่น มาพบเห็นท่านแล้วดีอกดีใจเหมือนลูกเล็ก ๆ เห็นพ่อแม่เราดี ๆ นี้เอง ทั้งรักทั้งเคารพทั้งเลื่อมใส และอะไร ๆ รวมเป็นความไว้วางใจหมดทุกอย่าง หรือจะเรียกว่าหมดชีวิตจิตใจรวมลงในท่านองค์เดียวก็ถูก เพราะนิสัยพระธุดงค์กรรมฐานมีความเชื่อถือและเคารพรักอาจารย์มาก ขนาดสละชีวิตแทนได้โดยไม่อาลัยเสียดายเลย แม้จะแยกย้ายกันไปอยู่ในที่ต่าง ๆ ก็ตาม แต่ท่านมีความผูกพันในอาจารย์มาก ผิดธรรมดา

การอยู่การบำเพ็ญหรือการไปมาแม้จะลำบาก ท่านพอใจที่จะพยายาม ขอแต่มีครูอาจารย์คอยให้ความอบอุ่นก็พอ ความเป็นอยู่หลับนอน การขบฉันท่านทนได้ อดบ้างอึดบ้างท่านทนได้ เพราะใจท่านมุ่งต่อธรรมเป็นสำคัญกว่าสิ่งอื่นใด บางคืนท่านนอนตากฝนทั้งคืนทนหนาวจนตัวสั่นเหมือนลูกนก ท่านก็ยอมทนเพราะความเห็นแก่ธรรม เวลาท่านสนทนาธรรมกันเกี่ยวกับการบำเพ็ญการพักอยู่ในที่ต่าง ๆ กันและการไปมาตามป่าตามเขา รู้สึกว่าน่าฟังมาก ทั้งนำเสนอสารท่านเหมือนสัตว์อยู่ในป่าตัวหนึ่ง ไม่มีราคาอะไรเลย เพราะความลำบากจนมุม ที่อยู่หลับนอนในบางครั้งเหมือนของสัตว์ เพราะความจำเป็นบังคับที่จำต้องอดทน

การบำเพ็ญท่านมีอุบายวิธีต่าง ๆ กันไปตามจริตนิสัยชอบ คืออดนอนบ้าง ฝอนอาหารบ้าง อดอาหารบ้าง ก็คืนหรือก็วันตามแต่ความเหมาะสมกับจริตและธาตุชั้นธจะพอทนได้ เดินจงกรมแต่หัวค่ำตลอดสว่างบ้าง นั่งสมาธิหลาย ๆ ชั่วโมงบ้าง นั่งสมาธิแต่หัวค่ำจนสว่างบ้าง ไปนั่งสมาธิอยู่ทางเสือเข้าถ้ำของมันบ้าง ไปนั่งสมาธิอยู่ที่ด่านอันเป็นทางมาของเสือบ้าง ไปนั่งสมาธิอยู่ในป่าช้าที่กำลังเผาผีอยู่ในวันนั้นบ้าง ไปนั่งอยู่ริมเหวลึก ๆ บ้าง กลางคืนดึก ๆ เดินเที่ยวบนภูเขา พอไปเจอทำเลเหมาะ ๆ คือที่น้ำกลั้วมากก็นั่งสมาธิอยู่เสียที่นั่นบ้าง ไปนั่งสมาธิใต้ร่มไม้กลางภูเขาตึก ๆ คอยให้เสือมาที่นั่นจิตจะได้สงบในขณะนั้นบ้าง

วิธีเหล่านี้ท่านมีความมุ่งหมายลงในจุดเดียวกัน คือเพื่อทรมานจิตให้หายพยศ ซึ่งก็เป็นไปตามความมุ่งหมายจริง ๆ โดยมากท่านได้อุบายจากวิธีเหล่านี้ แต่ละวิธีของแต่ละนิสัย ทำให้ท่านมีกำลังใจทำได้ตามวิธีที่ถูกกับจริตนิสัยของตน ฉะนั้นท่านจึงชอบอุบายวิธีทรมานต่าง ๆ กัน แม้ท่านอาจารย์มั่นเองก็เคยทำมา และส่งเสริมพระที่ฝึกและทรมานโดยวิธีต่าง ๆ ว่าเป็นผู้ฉลาดฝึกอบรมตน วิธีเหล่านี้พระธุดงค์ท่านยังทำของท่านอยู่มิได้ลดละตลอดมา

การฝึกตัวให้เป็นคนมีคุณค่าทำให้มีราคาขาย่อมเป็นสิ่งที่ดีอยู่บ้าง ความยากลำบากนั้นไม่สำคัญเท่าผลที่จะทำให้เป็นคนดี มีความสุข มีชื่อเสียง และมีธรรมเป็นเครื่องกำกับรักษา ไม่ว่าโลกหรือ

อธรรมเคยถือกันมาอย่างนั้น นอกจากสิ่งของที่ใช้การอะไรไม่ได้หมดความหมายไร้ค่าและคนตายแล้ว เท่านั้นจึงไม่มีการรักษากัน คนเรายังมีคุณค่าควรจะได้รับจากการปรับปรุงรักษาอยู่ จึงควรสงวนรักษา ตัวอย่างยิ่ง ผลแห่งการรักษาจะยังผู้นั้นให้เป็นคนดีมีความสุขความเจริญ ทั้งปัจจุบันและอนาคตไม่มี ลึ้นสุด ดังนั้น ที่พระธุดงค์ท่านปฏิบัติบำเพ็ญโดยไม่เห็นแก่ความยากลำบากมาเป็นอุปสรรค จึงเป็นการเบิกทางเพื่อความก้าวหน้าแห่งธรรมภายในใจ อันเป็นที่น่ากราบไหว้บูชาอย่างยิ่ง

ตราบไต่ที่ยังมีผู้สนใจและปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรมอยู่ พระศาสนาก็ยังดำรงคงอยู่กับโลก ตลอดไป และแสดงผลให้โลกที่ใครต่อธรรมเห็นอยู่ตามลำดับที่ปฏิบัติได้ ตรงกับหลักพระพุทธศาสนา ที่พระพุทธเจ้าทรงเป็นผู้ทำจริง รู้จริง และสอนโลกด้วยธรรมจริง ผู้เชื่อถือศาสนาก็เป็นผู้ทำจริงเพื่อความรู้อันจริง ไม่เหลาะแหละย่อหย่อนอ่อนความสามารถ อันเป็นการกดถ่วงและลดคุณค่าของ พระศาสนาหลงให้พาหิรชนเขาตูดถูกเหยียดหยามดังที่ทราบกันอยู่ เพราะศาสนาที่แท้จริงเป็นคุณธรรมที่ควรนำออกแสดงได้อย่างเปิดเผยทั่วไตรโลกธาตุ โดยไม่มีความสะท้านหวั่นไหวว่าไม่จริง เพราะเป็น ธรรมที่จริงตามหลักธรรมชาติด้วย ศาสนาที่สอนก็เป็นผู้บริสุทธิ์และทรงสอนตามความจริงแห่งธรรม ด้วย นอกจากจะไม่สนใจหรือไม่สามารถค้นไปถึงความจริงตามที่ศาสนาสอนไว้เท่านั้น จึงอาจเป็นไป ตามความรู้ความเห็นที่ไม่มีประมาณของแต่ละหัวใจที่มีธรรมชาติหนึ่งปิดบังอย่างลึกลับและฝังลึกอยู่ในใจ ทั้งปกปิดดวงใจไว้ตลอดกาล ซึ่งศาสนาแห่งทะเลบูรโพรงไปหมดแล้ว

ขอภัยที่เขียนเลยเถิดไปบ้างตามนิสัยของคนไม่มีหลักยึดที่แน่นอน ขอขออนอภัยวิธีฝึก ธรรมานต่าง ๆ ที่พระธุดงค์ท่านชอบทำเป็นประจำนิสัยตลอดมาอีกเล็กน้อย พอทราบความมุ่งหมาย และผลที่เกิดจากวิธีนั้น ๆ บ้าง

การฝึกแต่ละวิธีท่านเห็นผลประจักษ์ใจเป็นลำดับ คือทำให้จิตที่มีความพยศลำพองเพราะ ร่างกายมีกำลังมาก ให้ลดลงด้วยวิธีผ่อนอาหาร อดอาหารหรืออดนอน ตลอดจนการหักโหมด้วยวิธีต่าง ๆ คือเดินจงกรมนาน ๆ บ้าง นั่งสมาธิภาวนานาน ๆ บ้าง เพื่อใจจะได้มีกำลังก้าวหน้าไปตามแถวแห่ง ธรรมด้วยความสะดวก เพื่อใจที่หวาดกลัวต่ออันตรายมีเสือหรือผีเป็นต้น แล้วย่อนเข้ามาสู่ภายในอัน เป็นที่สถิตอยู่ของใจอย่างแท้จริง จนเกิดความสงบและกล้าหาญขึ้นมา ซึ่งเป็นการบรรเทาหรือกำจัด ความหวาดกลัวต่าง ๆ เสียได้ เพื่อจิตได้รู้กำลังความสามารถของตนในเวลาเข้าที่คับขันคือความจน ตรอกจนมุม หรือคราวเกิดทุกขเวทนาถลันจนถึงเป็นถึงตายจริง ๆ จะมีทางต่อสู้เพื่อชัยชนะเอาตัวรอด ได้

ตามปกติถ้าไม่เข้าที่คับขันสติปัญญาไม่ค่อยเกิด และไม่อาจรู้ความสามารถของตน การหาวิธี ธรรมานต่าง ๆ ตามจริตนิสัยและความแยกคายของแต่ละรายนั้น เป็นวิธีฝึกซ้อมสติปัญญาให้มีความสามารถอาจหาญและทราบกำลังของตนได้ดี ไม่สะท้อสะท้านต่อเหตุการณ์ต่าง ๆ ที่อาจเกิดขึ้น ได้ไม่เลือกกาลสถานที่ ผลที่ปรากฏแก่ผู้ชอบฝึกธรรมานตนด้วยวิธีต่าง ๆ คือ ผู้ที่เคยกลัวผีมาตั้งแต่เด็กก็ หายกลัวผีได้ ด้วยวิธีฝืนใจเข้าไปเหยียบป่าช้า ผู้เคยกลัวสัตว์ร้ายต่าง ๆ มีเสือเป็นต้น ก็หายกลัวได้ด้วย วิธีฝืนใจเข้าไปอยู่ในที่เปลี่ยวอันเป็นที่น่ากลัว ผู้มักเห็นแก่ปากแก่ท้องชอบโลเลในอาหารปัจจัย ก็ บรรเทาหรือหายเสียได้ด้วยการผ่อนอาหารหรืออดอาหาร ตามปกตินิสัยของคนเราโดยมากย่อมชอบ

อาหารดี ๆ รับประทานได้มาก ๆ ถือว่าเป็นความสุขเพราะถูกกับใจ ผู้มักโลกไม่เคยมีความสุขดีแอบซ่อนอยู่ด้วยได้เลย แม้ใจจะทุกข์เพียงไรก็ไม่ค่อยสนใจคิดว่ามีสาเหตุเป็นมาจากอะไร แต่ผู้ปฏิบัติธรรมเพื่อความรู้สิ่งเกี่ยวข้องกับตนอันมีมากมายและต่าง ๆ กัน จำต้องพิจารณาและทรมานกันบ้าง เพื่อรู้ฤทธิ์ของมันและกัน

ดังนั้นพระธุดงค์บางองค์ท่านจึงทรมานท่านจนเป็นที่น่าสงสารอย่างจับใจก็มี คืออาหารดี ๆ ตามสมมุตินิยมที่ท่านได้มาหรือมีผู้นำมาถวาย พอเห็นจิตแสดงอาการอยากได้จนเป็นที่น่าเกลียดอยู่ภายใน ท่านกลับทรมานใจเสียไม่ยอมเอาอาหารชนิดนั้น แต่กลับไปเอาชนิดที่จิตไม่ต้องการไปเสียอย่างนั้น ถ้าจิตต้องการมากท่านก็เอาแต่เพียงเล็กน้อยหรือบางครั้งท่านบังคับให้ฉันข้าวเปล่า ๆ ทั้งที่อาหารมีอยู่ อย่างนี้ก็มี อาหารบางชนิดเป็นคุณแก่ร่างกายแต่กลับเป็นภัยแก่ใจ คือทับถมจิตใจ ภาวนายากหรือไม่ก้าวหน้าเท่าที่ควร ทั้งที่ทำความเพียรตั้งที่เคยทำมาเป็นประจำ เมื่อทราบว่าเป็นเพราะเหตุใดจิตจึงไม่ก้าวหน้า ท่านก็พยายามตัดต้นเหตุนั้นออกไป โดยไม่ยอมเสียดายและตามใจที่เป็นเจ้ากิเลสตัวโลภ สมกับท่านมาฝึกทรมานใจกับครูอาจารย์จริง ๆ มิได้ปล่อยตามใจที่เคยเอาแต่ใจตัวมาจนเป็นนิสัย

การฉันท่านก็ฝึกให้มีประมาณและขอบเขตจำกัด การหลับนอน ท่านก็ฝึกให้นอนและตื่นตามเวลาที่กำหนดไว้ ไม่ปล่อยให้นอนตามใจชอบหรือตามยถากรรม การไปมาในทิศทางใดควรหรือไม่ควรท่านก็ฝึก แม้ไม่ผิดพระวินัยแต่ผิดธรรม ท่านก็บังคับไม่ให้ฝ่าฝืนในสิ่งที่เห็นว่าไม่ควรนั้น ๆ การพยายามปลุกธรรมให้เจริญรุ่งเรืองขึ้นโดยลำดับภายในใจไม่ให้เสื่อมทรามลง จึงแสนปลุกยากอย่างยิ่งแทบพูดได้ว่าไม่มีอะไรจะลำบากยากเย็นเสมอเหมือนเลย

ส่วนการปลุกโลก ผู้เขียนอยากจะพูดว่า มันคอยแต่จะแย่งเกิดและเจริญขึ้นเพื่อทำลายจิตใจเราอยู่ทุกขณะที่เปลอ จนไม่ชนะที่จะปราบปรามมัน เพียงนาทีหนึ่งมันก็แอบเข้ามาเกิดและเจริญในใจเสียแล้วไม่รู้วาก็ประเภท โดยมากก็เป็นประเภทสังหารทำลายตัวเรานั้นแล มันเกิดและเจริญเร็วที่สุดชั่วพริบตาเดียวเท่านั้นก็มองไม่ทั่ว ตามแก้ไม่ทัน สิ่งที่เกิดง่ายแต่ทำลายยากคือต้นรากะตัณหาตัวทำ ความพินาศบาดหัวใจ นี่แลเป็นสิ่งที่เก่งกล้าสามารถกว่าอะไรในโลก ไม่ว่าท่านว่าเราต่างก็ชอบมันเสียด้วย มันจึงได้ใจและก่อความพินาศให้โลกอย่างไม่มีประมาณและไม่เกรงขามใครเลย ที่มีกลัวอยู่บ้างก็ผู้มีธรรมในใจ และที่กลัวจริง ๆ คือพระพุทธเจ้าและพระอรหันต์ท่านเท่านั้น มันไม่กล้าเข้าไปแอบได้เพราะท่านทำลายโรงลิเกละครและโรงอะไร ๆ ของมันพังพินาศไปหมดแล้ว มันจึงกลับมาเล่นงานกับพวกเราผู้ยังอยู่ได้อำนาจของมัน

พระธุดงค์ท่านแทบเป็นแทบตายในการฝึกทรมานตน ก็เพราะกิเลสสองสามตัวนี้แลเป็นเหตุและทำการกิดขวางถ่วงใจท่านให้ได้รับความลำบาก แม้เปลี่ยนเพศเป็นพระมีผ้าเหลืองซึ่งเป็นเครื่องหมายของท่านผู้ชนะมารมาแล้วมาครองประกาศตัว แต่กิเลสประเภทนี้มันยังไม่ยอมเกรงกลัวท่านบ้างเลย แดงมันยังพยายามตามจุดลากท่านให้เปลื้องผ้าเหลืองอยู่ตลอดไป ไม่ยอมปล่อยตัวเอาง่าย ๆ ทั้งไม่เลิกรวยเสียด้วย ท่านจึงจำต้องตะเกียกตะกายด้วยการฝึกทรมานโดยวิธีต่าง ๆ ที่เห็นว่า เป็นวิธีกำจัดมันออกจากใจได้ ยากก็ทน ลำบากก็ทำ ทุกข์ก็ต้องต่อสู้ ไม่ยอมถอยหลัง เดี่ยวมันจะ

หัวเราะเยาะเข้าอีก ยิ่งชายทั้งหน้าชายทั้งผ้าเหลือง ชายทั้งเพศนักบวชที่เป็นเพศแห่งนักต่อสู้ไม่ยอม จนมุม และชายทั้งศาสนาซึ่งเป็นหลักใหญ่ของมวลมนุษย์ ยิ่งเป็นความเสียหายอย่างใหญ่หลวง เมื่อเป็นเช่นนี้ก็จำต้องพลีชีพเพื่อกู้หน้า กู้ผ้าเหลือง กู้เพศแห่งนักบวช และกู้พระศาสนาและองค์พระ ศาสดาไว้ดีกว่าจะตายแบบล่มจมปนเปื้อน

เหล่านี้เป็นอุบายที่พระรุดงค์ท่านนำมาพร่ำสอนตัวเพื่อความกล้าหาญชาญชัย เทิดไว้ซึ่งธรรม ดวงเลิศ อันจักนำไปถึงแดนประเสริฐพ้นทุกข์ไปได้ในวันหนึ่งโดยไม่สงสัย เพราะทางพ้นทุกข์ถึงความ เป็นผู้ประเสริฐมีอยู่กับศาสนธรรมที่ประทานไว้เท่านั้น ที่เป็นทางตรงแนวต่อความพ้นทุกข์โดย ประการทั้งปวงไม่สงสัย ไม่มีอยู่ในที่อื่นใดที่จะพอหลบหลีกปลีกตัวและผ่อนคลายไปได้โดยไม่ต้อง ลำบากในการขวนขวาย นอกนั้นเติมไปด้วยขวากหนามที่จะคอยทิ่มแทงร่างกายจิตใจให้เป็นทุกข์จน หาที่ปลงวางไม่ได้ตลอดทั้งปี ไม่มีประมาณว่าจะผ่านพ้นไปได้

แม้ท่านอาจารย์มั่นก่อนหน้าท่านจะปรากฏองค์ขึ้นมา ให้พวกเราได้กราบไหว้เป็นขวัญใจ และเป็นอาจารย์สั่งสอนบรรดาศิษย์ ท่านก็เคยเป็นมาแล้วชนิดตายไม่มีป่าช้า คือสิ้นลมที่ไหนปล่อยร่างกัน ที่นั่น ไม่อาลัยเสียดายชีวิตยิ่งกว่าธรรม ดังที่เขียนผ่านมาบ้างแล้ว เวลาเป็นอาจารย์สั่งสอนศิษย์ ท่าน สั่งสอนอย่างเด็ด ๆ เผ็ด ๆ ร้อน ๆ ด้วยอุบายอันแหลมคมตามแนวทางท่านเคยดำเนินและเห็นผล มาแล้วนั้นแล ท่านสั่งสอนแบบปลุกจิตปลุกใจ และฟื้นฟูความฉลาดให้ทันกับกลมารยาของกิเลสที่เคย เป็นนายบนหัวใจคนมานาน เพื่อการถอดถอนทำลายกิเลสออกให้หมด จะได้หมดโทษหมดภัยอยู่ สบาย ไปอย่างผู้สิ้นทุกข์ ไม่ต้องมีการเวียนเปลี่ยนภพเปลี่ยนชาติ แต่ความทุกข์ที่ฝังอยู่ในใจไม่ยอม เปลี่ยน

แม้จะเปลี่ยนภพกำเนิดไปสักเท่าไร ก็เท่ากับเปลี่ยนเครื่องมือสังหารตนอยู่นั่นเอง จึงไม่ควร ยินดีในการเกิดเป็นนั่นเป็นนี่ อันเป็นลักษณะนักโทษย้ายที่อยู่หลับนอนในเรือนจำซึ่งไม่มีอะไรดีขึ้น เลย การเกิดตายนักปราชญ์ท่านถือเป็นภัยโดยจริงใจ เหมือนย้ายที่ที่ถูกไฟไหม้ แม้จะย้ายที่อยู่ไปไหน ก็ไม่พ้นจากการระงับภัยอยู่นั่นเอง เหล่านี้นำมาลงเพียงเล็กน้อยสำหรับโอวาทที่ท่านอาจารย์มั่นสั่งสอน พระรุดงค์ตลอดมา ที่นำมาลงบ้างนี่พอเป็นคติแก่ท่านที่ชอบในอุบายท่าน

การให้โอวาทวันทำอุโบสถและวันประชุมฟังธรรมโดยเฉพาะ มีน้ำหนักแห่งธรรมต่างกันอยู่ มาก วันอุโบสถมีพระมามากจากสำนักต่าง ๆ ราว ๔๐-๕๐ องค์ การสั่งสอนแม้จะเด็ดเดี่ยวและลึกซึ้ง ก็ไม่เหมือนวันประชุมธรรมในสำนักท่านโดยเฉพาะ วันประชุมรู้สึกเด็ดและซึ่งจริง ๆ อำนาจแห่งธรรม ที่แสดงออกแต่ละครั้งขณะท่านให้โอวาท ในความรู้สึกของผู้ฟังทั่ว ๆ ไปประหนึ่งโลกธาตุดับสนิทไป ตามกิเลสที่ท่านเทศน์ขับไล่ออกจากดวงใจพระรุดงค์ ปรากฏเฉพาะธรรมกับใจที่เข้าสัมผัสกันอยู่ ขณะนั้นเท่านั้น เป็นความซาบซึ้งจริงใจและอัศจรรย์อย่างบอกไม่ถูก แม้หลังจากนั้นยังปรากฏเหมือน ไม่มีอะไรเหลืออยู่ในใจ จิตหมอบอยู่เป็นเวลาหลายวัน เพราะอำนาจธรรมที่ท่านแสดงอย่างเผ็ดร้อน ประหนึ่งท่านทำทนายกิเลสทั้งหลาย พอผ่านไปหลายวันกิเลสค่อย ๆ โผล่หน้าออกมาทีละน้อย ๆ นาน ไปพอตัวขึ้นอีก พอถึงวันประชุมท่านก็ปราบให้อีก พอบรรเทาเบาบางให้สบายใจไปได้เป็นระยะ ๆ

ด้วยเหตุดังกล่าวมา พระรูดงค์ทั้งหลายผู้ใคร่ต่อธรรมแดนพื้นทุกซ์ จึงมีใจผูกพันในอาจารย์มากผิดธรรมดา เพราะการถอดถอนกิเลสทั้งทำโดยลำพังตนเอง ทั้งมีส่วนเกี่ยวข้องกับอาจารย์ผู้คอยให้อุบายด้วยอย่างแยกไม่ออก บางครั้งพระไปบำเพ็ญเพียรอยู่โดยลำพัง พอเกิดข้อข้องใจซึ่งเป็นเรื่องของกิเลสขึ้นมา ไม่สามารถแก้ไขโดยลำพังได้ ต้องรับมาเล่าถวายอาจารย์เพื่อท่านได้ชี้แจงให้ฟัง พอมาเล่าถวาย ท่านก็อธิบายให้ฟังตามสาเหตุนั้น ๆ ย่อมได้สติและหายสงสัยไปในขณะนั้นนั่นเอง บางครั้งกำลังเกิดความสงสัยวุ่นวายอยู่กับจุดใดจุดหนึ่งที่สลับซับซ้อน เหลือที่จะแก้ไขให้ตกได้โดยลำพังสติปัญญาของตน พอท่านอธิบายธรรมไปถึงจุดนั้น ปรากฏเหมือนท่านเข้าไปทำลายความสงสัยของตนเสียได้ และผ่านไปได้ในขณะนั้นเป็นพัก ๆ

ในวงพระปฏิบัติระหว่างเพื่อนักปฏิบัติด้วยกัน และระหว่างลูกศิษย์กับอาจารย์จะทราบภูมิของกันและกันได้ และทำให้เกิดความเคารพเลื่อมใสต่อกันมาก ย่อมทราบจากการสนทนาธรรมกันทางภาคปฏิบัติ เมื่อเล่าความจริงที่จิตประสบและผ่านไปสู่กันฟัง ย่อมทราบถึงภูมิจิตภูมิธรรมของผู้ที่นั่นที่นั่นอยู่ในภูมิใด บรรดาศิษย์ที่ทราบภูมิของอาจารย์ได้ ย่อมทราบในขณะที่เล่าธรรมภายในจิตของตนถวายท่าน หรือเล่าตอนที่จิตติดขัดอยู่กับอารมณ์ที่ยังแยกจากกันไม่ออกว่าจะควรปฏิบัติต่อกันอย่างไร ถ้าอาจารย์เป็นผู้รู้หรือผ่านไปแล้ว ท่านจะต้องอธิบายเพิ่มเติมต่อจากที่ท่านเล่าถวายท่านแล้วนั้น หรือชี้แจงตอนที่ตนกำลังติดขัดอยู่ ให้ทะลุปรุโปร่งอย่างไม่มีที่ขัดข้องต้องติใด ๆ เลย

อีกประการหนึ่งลูกศิษย์เกิดความสำคัญตนผิดคิดว่าตนผ่านพ้นไปโดยสิ้นเชิงแล้ว แต่ท่านทราบว่าเป็นความเห็นที่ยังไม่ตรงตามความเป็นจริงที่ท่านผู้เห็นมาโดยถูกต้อง ท่านจำต้องอธิบายเหตุผลและชี้แจงให้ฟังตามจุดที่ผู้เหล่านั้นสำคัญผิด จนยอมรับเหตุผลอันถูกต้องจากท่านเป็นตอน ๆ ไปจนถึงที่ปลอดภัย เมื่อต่างได้สนทนากันตามจุดต่าง ๆ แห่งธรรมจนเป็นที่ทราบและลงกันได้ ย่อมยอมรับความจริงจากกันโดยไม่มีอะไรมาประกาศยืนยัน เพราะหลักความจริงเป็นเครื่องยืนยันกันพร้อมมูลแล้ว นี่แลเป็นหลักพิสูจน์ภูมิของนักปฏิบัติธรรมด้วยกันว่า ท่านผู้ใดอยู่ในภูมิจิตภูมิธรรมชั้นใด นับแต่ชั้นอาจารย์ลงมาหาพระปฏิบัติทั่ว ๆ ไป ท่านทราบกันได้ด้วยหลักฐานดังกล่าวมา ส่วนการทราบด้วยญาณวิถีนั้นเป็นเรื่องภายในอีกชั้นหนึ่ง ผู้เขียนไม่อาจนำมายืนยัน จึงขอมอบไว้กับท่านผู้มีความชำนาญในทางนี้เป็นกรณีพิเศษ จะพึงปฏิบัติเองเป็นราย ๆ ไป

ที่บรรดาศิษย์มีความเคารพเลื่อมใสท่านอาจารย์มั่นอย่างถึงใจ ผากเป็นผากตายถวายชีวิตจริง ๆ เพราะความใกล้ชิดสนิททั้งภายในนอกภายใน เกี่ยวกับการสนทนากับท่านอยู่เสมอแน่นแล ทำให้จิตยอมรับความจริงจากท่านอย่างสนิทและตายใจ มิได้เป็นแบบสักแต่ได้เห็น ได้ยินคำเล่าลือจากที่ใกล้ที่ไกลแล้วเชื่อสุ่ม ๆ ไปอย่างนั้น เฉพาะผู้เขียนซึ่งเป็นพระที่มีทิวจิตไม่ยอมลงใครเอาง่าย ๆ แล้วยอมรับว่าเป็นตัวเก่งที่น่ารำคาญและน่าเกลียดอยู่ไม่น้อยผู้หนึ่งในการโต้เถียงกับท่านอาจารย์มั่น เป็นนักโต้เถียงจนลืมนึกคิดว่า เวลานี้เรามาในนามลูกศิษย์เพื่อศึกษาธรรมกับท่าน หรือมาในนามอาจารย์เพื่อสอนธรรมแก่ท่านเล่า อย่างนี้ก็มิในบางครั้ง

แต่ก็ยังภูมิใจในทิวของตนที่ไม่ยอมเห็นโทษและกลัวท่าน แม้ถูกท่านสับเขกลงจนกะโหลกศีรษะจะไม่มีชิ้นต่อกันเวลานั้น หลักใหญ่ก็เพื่อทราบความจริงว่าจะมีอยู่กับทิวเรา หรือจะมีอยู่กับ

ความรู้ความฉลาดของท่านผู้เป็นอาจารย์ ขณะที่กำลังโต้แย้งกันอยู่อย่างซุ่มนุ่นววย แต่ทุกครั้งที่ได้กันอย่างหนัก ความจริงเป็นฝ่ายท่านเก็บกวาดไว้หมด แต่ความเหลวไหลไร้ความจริงมากองอยู่กับเรา ผู้ไม่เป็นท่า ที่เหลือแต่ใจสู้จนไม่รู้จักตาย พอโต้เถียงกับท่านยุติลง เราเป็นฝ่ายนำไปขบคิดเลือกเฟ้น และยอมรับความจริงของท่านไปเป็นตอน ๆ ส่วนใดที่เราเหลวก็กำหนดโทษของตนไว้และยอมรับความจริงจากท่านด้วยการเทิดทูนบนเศียรเกล้า ตอนใดที่ไม่เข้าใจซึ่งยังลงกันไม่ได้ วันหลังมีโอกาสขึ้นไปได้กับท่านใหม่ แต่ทุกครั้งต้องศีรษะแตกลงมาด้วยเหตุผลของท่านมัดตัวเอา แล้วอมความขมในธรรมของท่านลงมา

องค์ท่านเองทั้งที่ทราบเรื่องพระบำทิจุจัดได้ดี แทนที่จะดูตำหรือหาอุบายทรมาณให้หายบ้างเสียบ้าง แต่ขณะที่ท่านมองหน้าเราที่ไรเดียมไม่ได้ ท่านคงนึกหมั่นไส้หรือนึกสงสารคนแสนโง่แต่ชอบต่อสู้แบบไม่รู้จักตาย ผู้เขียนจึงมีใจคนตีมาแต่เดิม แม้กระทั่งปัจจุบันนี้ ขนาดอาจารย์ยังกล้าต่อสู้ไม่ละอายตัวเองเลย แต่ตัวอย่างหนึ่งที่ได้ความรู้แปลก ๆ จากวิธีนั้นมาเป็นคติสอนตนเรื่อยมาจนทุกวันนี้ ท่านเองก็ไม่เคยถือสาอะไรเลย นอกจากนึกขุ่นไปด้วยเท่านั้น เพราะนาน ๆ จะมีพระหัวดีออกมาทวงใจเสียครั้งหนึ่ง ปกติไม่ค่อยมีท่านผู้ใดมาสนทนาและถกเถียงท่าน พอให้พระเณรในวัดตื่นตกใจและงงไปตาม ๆ กันบ้างเลย

หลังจากที่ท่านผ่านดงหน่าป่าทึบ คือ วัฏวนที่เชียงใหม่ตามที่เขียนผ่านมาแล้ว ท่านไปพักอยู่ในสถานที่ใดนานหน่อย สถานที่นั้นรู้สึกจะมีความหมายอยู่อย่างลึกซึ้งสำหรับท่าน โดยมีได้บอกใครให้ทราบ พอสังเกตได้ตอนมาจากเชียงใหม่มาแวะพักที่นครราชสีมา ก็มีพระและฆราวาสที่มีนิสัยใคร่ธรรมเป็นหลักใจและภาวณาดีอยู่หลายท่าน เข้ามาศึกษาธรรมกับท่านในขณะมาพักที่นั่น หลังจากนั้นก็ได้ติดตามไปอบรมศึกษากับท่านที่จังหวัดอุดรธานีบ้าง ที่สกลนครบ้าง เสมอมาจนวาระสุดท้าย ทั้งพระและฆราวาสที่กล่าวถึงนี้ก็เป็นผู้มั่นคงทางด้านจิตตภาวนาตลอดมา ฝ่ายพระก็ได้กลายเป็นอาจารย์ที่มีหลักธรรมมั่นคงในใจ กลายเป็นผู้มีชื่อเสียงและเป็นอาจารย์สั่งสอนบรรดาศิษย์ทั้งพระฆราวาสหญิงชายตลอดมาจนถึงปัจจุบันนี้ ฝ่ายฆราวาสก็เป็นผู้มั่นคงทางจิตตภาวนาและศรัทธาอย่างอื่น ๆ เรื่อยมาจนทุกวันนี้ และเป็นผู้นำฝ่ายอุบาสกสิกขา ทั้งด้านจิตใจและการเสียสละต่าง ๆ เป็นที่นำชมเชยในแถบนั้นตลอดมา

เวลาท่านมาพักจำพรรษาที่อุดรฯ ก็มีท่านเจ้าคุณธรรมเจดีย์ซึ่งเป็นพระสำคัญและเป็นเจ้าอาวาสวัดโพธิสมภรณ์ อุดรฯ เป็นผู้นำทั้งฝ่ายพระและประชาชน ให้รู้จักคุ้นเคยกับท่านอาจารย์ซึ่งเป็นพระสำคัญ ตลอดการทำบุญให้ทานและรับการอบรมสั่งสอนจากท่าน ประกอบกับท่านเจ้าคุณท่านก็เคยเป็นลูกศิษย์ท่านอาจารย์มั่นมาตั้งแต่เดิมที่ท่านรักและเมตตามากเสมอมา จึงได้มาอนุเคราะห์เป็นวาระสุดท้าย

เวลาไปพักที่บ้านนามน จังหวัดสกลนคร ก็มีอุบาสิกานุ่นชาวแก่ ๆ คนหนึ่งเป็นหัวหน้าสำนักอยู่ในหมู่บ้านนั้นเป็นสาเหตุ ท่านได้เมตตาสั่งสอนอุบาสิกาก่อนคนนั้นโดยสม่ำเสมอ อุบาสิกาก่อนคนนั้นภาวณาดี มีหลักใจทางด้านจิตตภาวนา ท่านเองก็ชมเชยว่าแก่ภาวณาดี ซึ่งนาน ๆ จะได้พบสักรายหนึ่ง

ท่านมาพักบ้านหนองผือ นาใน ก็ทราบว่า มีสถานที่และผู้เกี่ยวข้องเป็นสาเหตุสำคัญไม่ด้อยกว่าที่อื่น ๆ สถานที่ที่บ้านหนองผือตั้งอยู่นั้นเป็นศูนย์กลาง มีภูเขาล้อมรอบแต่เนื้อที่ในหุบเขานั้นกว้างขวางมาก และเหมาะเป็นทำเลบำเพ็ญสมณธรรมของพระอรหันต์ทั้งหลายได้ดี ในหมู่บ้านหนองผือนั้นมีอุบาสิกาแก่นุงห่มชาวคนหนึ่งอายุราว ๘๐ ปี เช่นเดียวกับอุบาสิกาบ้านนวม เป็นนักภาวนาลำคัญคนหนึ่งที่ท่านเมตตาแก่เป็นพิเศษเสมอมา แยกพยายามตะเกียกตะกายออกไปศึกษาธรรมกับท่านเสมอ แยกพยายามเดินด้วยเท้ากับไม้เท้าเป็นเครื่องพยุงออกไปหาท่านอาจารย์ กว่าที่จะถึงวัดต้องพักเหนื่อยระหว่างทางถึงสามสี่ครั้ง ทั้งเหนื่อยทั้งหอบน่าสงสารมาก

บางที่ท่านอาจารย์ก็ทำท่าดูเอาบ้างว่า โยมจะออกมาทำไม มันเหนื่อยไม่รู้หรือ แม้แต่เด็ก ๆ เขายังรู้จักเหนื่อย แต่โยมแก่จนอายุ ๘๐-๙๐ ปีแล้วทำไมไม่รู้จักเหนื่อยเมื่อยล้า มาให้ลำบากทำไม แยกเรียนตอบท่านอย่างอาจหาญตามนิสัยที่ตรงไปตรงมาของแก จากนั้นท่านก็ถามเกี่ยวกับจิตตภาวนาและอธิบายธรรมให้ฟัง

อุบาสิกาแก่นุงนั้นนอกจากแกภาวนาดีมีหลักเกณฑ์ทางจิตแล้ว แกยังมีปรจิตตวิชชา คือสามารถรู้พื้นเพดีชั่วแห่งจิตของผู้อื่นได้ด้วยและมีนิสัยชอบรู้อะไรแปลก ๆ ภายนอกด้วย เวลาแกมารับการอบรมกับท่านอาจารย์ แกเล่าความรู้แปลก ๆ ถวายท่านด้วยความอาจหาญมาก ท่านทั้งขบขันทั้งหัวเราะ ทั้งเมตตาว่ายายแก่นี่อาจหาญจริง ไม่กลัวใคร แม้พระเณรจะนั่งฟังอยู่เวลานั้นร่วมครึ่งร้อย แกพูดของแกอย่างสบาย ไม่สนใจว่าใครจะคิดอะไร ที่น่าฟังมากก็ตอนที่แกทูลใจท่านอาจารย์อย่างอาจหาญมาก ไม่กลัวท่านจะว่าจะดุด่าอะไรบ้างเลย

แกทูลว่าจิตหลวงพ่อดำเนินไปนานแล้ว “ฉันทราบจิตหลวงพ่อดำเนินแล้ว จิตหลวงพ่อไม่มีใครเสมอ ทั้งในวัดนี้หรือที่อื่น ๆ จิตหลวงพ่อประเสริฐเลิศโลกแล้ว หลวงพ่อกจะภาวนาไปเพื่ออะไรอีก” ท่านตอบแกทั้งหัวเราะว่า “ภาวนาไปจนวันตายไม่มีถอย ใครถอยผู้นั้นมิใช่ศิษย์ตถาคต” ดังนี้ ซึ่งเป็นอุบายสั่งสอนไปในตัว แยกเรียนท่านว่า “ถ้าไปได้ก็พอไป แต่จิตหลวงพ่อหมดทางไปทางมาแล้ว มีแต่ความสว่างไสวและความประเสริฐเต็มดวงจิตอยู่แล้ว หลวงพ่อกจะภาวนาไปไหนอีกเล่า ฉันดูจิตหลวงพ่อดำเนินไปรอบโลกไปหมดแล้ว อะไรมาผ่านหลวงพ่อกก็ทราบหมด ไม่มีอะไรปิดบังจิตหลวงพ่อกได้เลย แต่จิตฉันมันยังไม่ประเสริฐอย่างจิตหลวงพ่อ จึงต้องออกมาเรียนถามเพื่อหลวงพ่อกได้ชี้แจงทางเดินให้ถึงความประเสริฐอย่างหลวงพ่อกด้วยดังนี้”

ขณะที่ฟังแกสนทนากับท่านอาจารย์รู้สึกกว่าแกภาวนาดีจริง ๆ เวลาภาวนาดีจิตตแตกต้องพยายามเดินคืบคลานออกมาด้วยไม้เท้าเป็นเพื่อนร่วมทาง ท่านอาจารย์ก็เมตตาแก่เป็นพิเศษด้วย ทุกครั้งที่แกมาจะได้รับคำชี้แจงจากท่านทางด้านจิตตภาวนาด้วยดี ขณะที่แกมาหาท่านอาจารย์ พระเณรต่างองค์ต่างมาแอบอยู่แถวบริเวณข้าง ๆ ศาลาฉัน ซึ่งเป็นที่ที่ยายแกมาสนทนาธรรมกับท่าน เพื่อฟังปัญหาธรรมทางจิตตภาวนาระหว่างท่านอาจารย์กับยายแกสนทนากัน เท่าที่ฟังดูแล้ว รู้สึกน่าฟังอย่างเพลินใจ เพราะเป็นปัญหาที่รู้เห็นขึ้นจากการภาวนาล้วน ๆ เกี่ยวกับอริยสัจทางภายในบ้าง เกี่ยวกับพวกเทพพวกพรหมภายนอกบ้าง ทั้งภายในและภายนอก เมื่อยายแกเล่าถวายจบลง ถ้าท่านเห็นด้วย

ท่านก็ส่งเสริมเพื่อเป็นกำลังใจในการพิจารณาธรรมส่วนนั้นให้มากยิ่งขึ้น ถ้าตอนใดที่ท่านไม่เห็นด้วย ก็อธิบายวิธีแก้ไข และสั่งสอนให้ละวิธีนั้นไม่ให้ทำต่อไป

ยายแก่มาเล่าถวายท่านถึงการรู้จักท่านและรู้จักพระเถระในวัด รู้สึกน่าฟังมาก พระเถระทั้ง แสดงอาการหวาด ๆ บ้าง แสดงอาการอยากฟังแก่เล่าบ้าง แก่วนับแต่จิตท่านอาจารย์ลงถึงจิตพระเถระ ความสว่างไสวสดหลั่นกันลงมาเป็นลำดับลำดับตา เหมือนดาวใหญ่กับดาวเล็ก ๆ ทั้งหลายที่อยู่ด้วยกันจะนั้น รู้สึกน่าดูและน่าชมเชยมาก ที่มองดูจิตพระจิตเถระมีความสว่างไสวและสง่าผ่าเผย ไม่เป็นจิตที่อับเฉาฝ้าทึบทุกซีกที่กลุ่มมุ่มดวงใจ แม้เป็นจิตพระหนุ่มและสามเณรน้อย ๆ ก็ยังน่าปีติยินดีและ น่าเคารพนับถือตามภูมิของแต่ละองค์ ที่อุตสาหะพยายามชำระขัดเกลาได้ตามฐานะของตน ๆ

บางครั้งแกมาเล่าถวายท่านเรื่องแกขึ้นไปพรหมโลก ว่าเห็นแต่พระจำนวนมากมายในพรหมโลก ไม่เห็นมีขรรวาสสลับปนอยู่บ้างเลย ทำไมจึงเป็นเช่นนั้น ท่านตอบว่า “เพราะที่พรหมโลก โดยมากมีแต่พระที่ท่านบำเพ็ญจิตสำเร็จธรรมชั้นอนาคามีผลแล้ว เวลาท่านตายก็ไปเกิดในพรหมโลก ส่วนขรรวาสมีจำนวนน้อยมากที่บำเพ็ญตนจนได้สำเร็จธรรมชั้นอนาคามีผล แล้วไปเกิดและอยู่ในพรหมโลกชั้นใดชั้นหนึ่ง ฉะนั้น โยมจึงเห็นแต่พระไม่เห็นขรรวาสสลับปนอยู่เลย อีกประการหนึ่ง ถ้า โยมสงสัยทำไมจึงไม่ถามพระท่านบ้าง เสียเวลาขึ้นไปถึงแล้ว มาถามเอาทำไม” แกหัวเราะแล้ว เรียนท่านว่า “ลืมเรียนถามพระท่าน เวลาลงมาแล้วจึงระลึกได้ก็มาเรียนถามท่าน ต่อไปถ้าไม่ลืมเวลาขึ้นไปอีกก็จะเรียนถามพระท่าน”

ท่านอาจารย์ตอบปัญหายายแก่มีความหมายเป็นสองนัย นัยหนึ่งตอบตามความจริง นัยสองตอบเป็นเชิงแก้ความสงสัยของยายแก่ที่ถาม ต่อมาท่านห้ามไม่ให้แกออกรู้อสิ่งภายนอกมากไป เสียเวลาพิจารณาธรรมภายในซึ่งเป็นทางมรรคทางผลโดยตรง ยายแก่ก็ปฏิบัติตามท่าน ท่านอาจารย์เองชมเชยยายแก่คนนั้นให้พระฟังเหมือนกันว่า แกมีภูมิธรรมสูงที่น่าอนุโมทนา พวกพระเรามีหลายองค์ที่ไม่อาจรู้ได้เหมือนยายแก่ คงเป็นด้วยเหตุเหล่านี้ที่ทำให้ท่านพักอยู่วัดหนองผือ นานกว่าที่อื่น ๆ บ้าง คือวัดหนองผือเป็นศูนย์กลางของคณะปฏิบัติทั้งหลายทั้งที่เกี่ยวอยู่ในที่ต่าง ๆ แลบนั่น ทั้งที่พักอยู่ตามสำนักต่าง ๆ ที่ไปมาหาสู่ท่านได้อย่างสะดวกสบาย ทั้งทำเลาบำเพ็ญสมณธรรมมีมาก หาเลือกได้ตามชอบใจ เพราะมีทั้งป่าธรรมดา มีทั้งภูเขา มีทั้งถ้ำ ซึ่งเหมาะแก่ผู้แสวงหาที่บำเพ็ญอยู่มาก

ท่านอาจารย์มั่นพักอยู่วัดหนองผือ ๕ พรรษา เฉพาะองค์ท่านเองพักอยู่กับที่ ไม่ค่อยได้ไปเที่ยววิเวกทางไหนเหมือนเมื่อก่อน เพราะอายุท่านราว ๗๕ ปีเข้าไปแล้ว สุขภาพก็นับวันทรุดลง เพียงพักอยู่เป็นร่มเงาของบรรดาศิษย์ที่กำลังแสวงหาธรรมได้อาศัยความร่มเย็น ก็เป็นที่ภาคภูมิใจพอแล้ว ท่านพักอยู่ที่นี่ เหตุการณ์ต่าง ๆ เกี่ยวกับภุตผีเทวดาไม่ค่อยมีมาก มีมาหาท่านก็เป็นบางสมัย ไม่ค่อยมีบ่อยนักเหมือนท่านพักอยู่ที่เชียงใหม่ แต่ท่านทำประโยชน์แก่พระเถระและประชาชนได้มากกว่าที่อื่น ๆ ในเขตจังหวัดสกลนคร ที่วัดหนองผือโดยมากเป็นป่าดงพงลึกไข้ป่าชุกชุมมาก พระเถระไปกราบเยี่ยมท่าน ท่านต้องสั่งให้รีบออกถ้าจวนเข้าหน้าฝน ถ้าหน้าแล้งก็อยู่ได้นานหน่อย ผู้ป่วยต้องใช้ความอดทนเพราะยาแก้ไข้ไม่มีใช้กันเลยในวัดนั้น เนื่องจากยาหายาก ไม่เหมือนสมัยทุกวันนี้ ถ้าเป็นไข้

จำต้องใช้ธรรมโอสธแทนยา คือต้องพิจารณาทุกขเวทนาที่เกิดขึ้นในขณะนั้นด้วยสติปัญญาอย่าง เข้มแข็งและแหลมคม ไม่เช่นนั้นก็แก้ทุกขเวทนาไม่ได้ ไซ้ไม่สร้างไม่หายได้เร็วกว่าธรรมดาที่ควร เป็นได้

ผู้ที่สติปัญญาผ่านทุกขเวทนาในเวลาเป็นไซ้ไปได้ อย่างอาจหาญ ย่อมได้หลักยึดทั้งเวลาปกติ และเวลาเจ็บไซ้ได้ทุกครั้ง ตลอดเวลาจนตัวจริง ๆ ไม่ท้อแท้อ่อนแอและเสียทีในวาระสุดท้าย เป็นผู้กำ ชัยชนะในทุกขสัจไว้ได้อย่างประจักษ์ใจ และอาจหาญต่อคติธรรมดา คือความตาย การรู้ทุกขสัจด้วย สติปัญญาจริง ๆ ไม่มีการอาลัยในเวลาต่อไป จิตยึดความจริงที่เคยพิจารณาแล้วเป็นหลักใจตลอดไป เมื่อถึงคราวจวนตัวเข้ามา สติปัญญาประเภทนั้นจะเข้ามาเทียมแอกเพื่อลากเข็นทุกครั้ง ด้วยการพิจารณา ไปถึงความปลอดภัยทันที ไม่ยอมทอดธุระนอนจมทุกข์อยู่ตั้งแต่ก่อนที่ยังไม่เคยกำหนดรู้ทุกข์เลย แต่ สติปัญญาประเภทนี้จะเข้าประชิดข้าศึกทันที

กิริยาท่าทางภายนอกก็เป็นเหมือนคนไซ้ทั่ว ๆ ไป คือมีการอดโทโยโรยแรงเป็นธรรมดา แต่ กิริยาภายในคือใจกับสติปัญญาจะเป็นลักษณะทหารเตรียมออกแนวรบ ไม่มีการสะท้านหวั่นไหวต่อ ทุกขเวทนาที่เกิดขึ้นมากน้อยในขณะนั้น มีแต่การค้นหามูลความจริงของกาย เวทนา จิต ธรรม ซึ่งเป็น ที่รวมแห่งทุกขในขณะนั้นอย่างเอาจริงเอาจัง ไม่กลัวว่าตนสู้หรือทนทุกข์ไม่ไหว กลัวแต่สติปัญญาจะ ไม่รู้รอบทันกับเวลาที่ต้องการเท่านั้น การพิจารณาธรรมของจริงมีทุกขสัจเป็นต้น กับผู้ต้องการรู้ความ จริงอยู่อย่างเต็มใจที่เคยรู้เห็นมาแล้วนั้น ท่านไม่ถือเอาความลำบากมาเป็นเครื่องกีดขวางทางเดินให้ เสียเวลา และทำความอ่อนแอแก่ตนอย่างไรประโยชน์ที่ควรจะได้เลย มีแต่คิดว่าทำอย่างไรจึงจะรู้ ทำ อย่างไรจึงจะเห็นความจริงดังที่เคยเห็นประจักษ์มาแล้ว ก็ต้องทำอย่างนั้นจนรู้ประจักษ์ขึ้นมาใน ปัจจุบัน ไม่พินมือสติปัญญาศรัทธาความเพียรไปได้

เมื่อรู้ความจริงแล้ว ทุกข์ก็จริง กายก็จริง ใจก็จริง ต่างอันต่างจริง ไม่มีอะไรรั้งความรั้งแกบีบ คั้นกัน สมุทัยที่ก่อเหตุให้เกิดทุกข์ก็สงบตัวลง ไม่คิดปรุงว่ากลัวทุกข์กลัวตายหรือกลัวไซ้ไม่หายอันเป็น อารมณ์เข่าใจให้ว้าวุ่นขุ่นมัวไปเปล่า ๆ เมื่อสติปัญญารู้รอบแล้ว ไซ้ก็สงบลงในขณะนั้น หรือแม้ไซ้ยัง ไม่สงบลงในขณะนั้น แต่ไม่กำเริบรุนแรงต่อไป และไม่ท้อใจให้เกิดทุกขเวทนาไปด้วย ที่เรียกว่าป่วย ภายป่วยใจ กลายเป็นไซ้สองซ้อน

การพิจารณาทุกขเวทนาในเวลาเจ็บไซ้ได้ทุกครั้ง พระอรุณงค์ท่านชอบพิจารณาเป็นข้อวัตรของการ ฝึกซ้อมสติปัญญาให้ทันกับเรื่องของตัว โดยมากก็เรื่องทุกข์ ทั้งทุกข์กาย ทั้งทุกข์ใจ รายใดขณะที กำลังเป็นไซ้แสดงอาการระล่ำระสายกระวนกระวาย ในวงพระปฏิบัติท่านถือว่ารายนั้นไม่เป็นท่าทาง จิตใจ เกี่ยวกับสมาธิและปัญญา ไม่สามารถประคองตัวได้ในเวลาจำเป็นเช่นนั้น ไม่สมกับสร้าง สติปัญญาเครื่องปราบปรามและป้องกันตัวไว้เพื่อสงคราม คือ ทุกขเวทนาที่เกิดขึ้นจากเหตุต่าง ๆ แต่ แล้วกลับเหลวไหลไร้มรรยาทขาดสติปัญญา แต่รายใดสำรวมสติอารมณ์ได้ด้วยสติปัญญา ไม่แสดง อาการทุนทุรายในเวลาเช่นนั้น ท่านชมและถือว่ารายนั้นดีจริง สมเกียรติพระปฏิบัติที่เป็นนักต่อสู้ สม กับปฏิบัติมาเพื่อต่อสู้จริง ๆ เห็นผลในการปฏิบัติของตนและประกาศตนให้หมู่คณะเห็นประจักษ์โดย ทั่วกันอีกด้วย

วงพระธุดงค์ท่านถือกันตรงนี้เป็นสำคัญ แม้องค์ที่ถูกภัยคุกคามนั้น ท่านก็ถือท่านเหมือนกันว่าจะไม่ยอมแพ้แม้จนตายไปในเวลานั้น คือไม่ยอมแพ้ทางสติปัญญาอันเป็นเครื่องพิจารณาเพื่อหาทางออกอย่างปลอดภัยไร้กังวล เมื่อสุดวิสัยจะอยู่ต่อไปไม่ได้แล้ว

ดังนั้น ผู้ปฏิบัติธรรมจนเข้าถึงความจริงดังที่ท่านสั่งสอนไว้แล้ว จึงเป็นผู้เชื่อต่อความจริง ไม่ยอมถอยทัพกลับแพ้ข้าศึกที่เผชิญหน้าอยู่ในขณะนั้น ต้องต่อสู้จนตาย ร่างกายทนไม่ไหวก็ปล่อยให้ตายไป แต่ใจกับสติปัญญาเครื่องรักษาและป้องกันตัว ท่านไม่ยอมปล่อยวาง พยายามจุดลากกันไปจนได้ ไม่ให้ไร้ผลในส่วนที่ตนมุ่งหมาย สมกับเป็นนักรบหวังชัยชนะเพื่อเอาตัวรอดพาไปจุดในที่เหมาะสมและปลอดภัยจริง ๆ ธรรมบทว่า ธมฺโม หเว รกฺขติ ธมฺมจารี นั้นเห็นประจักษ์อยู่กับใจผู้ปฏิบัติตามหลักความจริงไม่เปลี่ยนแปลงไปเป็นอื่นแน่นอน นอกจากปฏิบัติแบบสะเทือนน้ำสะเทือนบกไม่จริงไม่จังเท่านั้น ผลก็ไม่ทราบว่าจะให้เป็นความจริงมาได้อย่างไร นอกจากจะมาขัดกับความจริงเท่านั้น ไม่มีอย่างอื่นที่จะพอสนับสนุนฐานได้ เพราะคำว่าธรรมแล้วต้องเหตุกับผลลงกันได้ จึงจะเรียกว่า สวากขาตธรรม ตามที่ประทานไว้

พระธุดงค์ท่านมุ่งปฏิบัติเพื่อเห็นผลในปัจจุบันทันตาจากศาสนธรรมมากกว่าอื่น ในบรรดาผลที่จะควรปรากฏในปัจจุบัน เช่น สมาธิความสงบเย็นใจ ปัญญาการถอดถอนลูกศรคือกิเลสประเภทต่าง ๆ ออกจากใจ ซึ่งทั้งสองประเภทนี้เป็นความสุขเย็นใจขึ้นไปเป็นชั้น ๆ ที่ควรจะได้ประจักษ์ใจในทิวภูมิธรรมปัจจุบัน ท่านจึงหมายมั่นหมั่นเพียรเพื่อรู้เห็นในปัจจุบัน อันเป็นการตัดปัญหาข้อขัดข้องและกอด่วงใจไปเป็นพัก ๆ ถ้าควรพ้นไปได้ในวันนี้ เดือนนี้ ปีนี้ หรือชาตินี้ ก็ขอให้พ้นไปด้วยความเพียรที่กำลังตะเกียกตะกายอยู่อย่างสุดกำลังตลอดมา

แม้ท่านอาจารย์เองก็อบรมพระเณรด้วยอุบายการปลุกจิตปลุกใจ ไม่ให้ท้อแท้อ่อนแอต่อหน้าทีของตน ทั้งในยามปกติและเวลาเจ็บไข้ได้ทุกข์ ท่านเทศน์ปลุกใจให้เป็นนักต่อสู้เพื่อกู้ตัวเองให้พ้นภัยไปทุกระยะ ยิ่งเวลาป่วยไข้ด้วยแล้ว รายใดแสดงอาการอ่อนแอและกระวนกระวาย ไม่สำรวมมรรยาทและสติอารมณ์ด้วยแล้ว รายนั้นต้องถูกเทศน์อย่างหนัก ดีไม่ดีไม่ให้พระเณรไปพยาบาลรักษาเสียด้วย โดยเห็นว่าความอ่อนแอความกระวนกระวายและรื่องครางต่าง ๆ ไม่ใช่ทางระงับโรคและบรรเทาทุกข์แต่อย่างใด คนดี ๆ เราทำเขาก็ได้ไม่เห็นยากเย็นอะไร ทั้งไม่ใช่ทางของพระผู้มีเพศจันตทนและใคร่ครวญเลย ไม่ควรนำมาใช้ในวงปฏิบัติ จะกลายเป็นโรคระบาดติดต่อก่อแขนงออกไปเป็นตัวอย่างไม่ดีแก่ผู้อื่นยิ่งเอาอย่าง กลายเป็นโรคเลอะเทอะไปด้วยการรื่องครางทึ่งเนื้อทึ่งตัวเหมือนสัตว์จะตายดิ้นรนกระเสือกกระสนจะนั้น

เราเป็นพระและเป็นนักปฏิบัติ อย่ายึดเอาลัทธิสัตว์มาใช้จะกลายเป็นพระลัทธิสัตว์ ศาสนาของสัตว์ไปทั่วทุกหนทุกแห่ง จนกลายเป็นพระโลกแตกศาสนาโลกแตกไป ซึ่งมีใช้ลัทธิของพุทธศาสนาเลยอาการหนักหรือเบาแม้จะไม่แสดงออกมา คนดีมีสติพอรู้เรื่องและดูกันรู้ เพราะการเจ็บไข้ได้ทุกข์ ใครก็เคยมีเคยเป็นมาด้วยกัน ถ้าหายได้ด้วยการกระวนกระวายรื่องครางก็ไม่ต้องรักษากันด้วยหยูกยาใครเป็นขั้นผู้ขึ้นรื่องครางขึ้นเสียไซ้ก็หายไปเอง ยิ่งง่ายนิดเดียวไม่ต้องรักษาให้ลำบากและเสียเวลา

เปล่า ๆ นี่เวลาเป็นไข เราร้องครางไข่มันหายไหมละ ถ้าไม่หายจะร้องครางประกาศความโง่ความไม่ เป็นท่าของตัวให้คนอื่นเบื่อกันทำไม

นี่คือกัณฑ์เทศน์รายที่ไม่เป็นท่าต้องได้รับจากท่าน และทำให้ท่านผู้อื่นรำคาญด้วยความไม่ เป็นท่าของเธอเองคั่น แต่รายที่เข้มแข็งและสงบสติอารมณ์ด้วยดี ไม่แสดงอาการทुरนทुरาย เวลาท่าน ไปเยี่ยมไข้ ท่านต้องแสดงความยินดีด้วย แสดงความชมเชยและเทศน์ให้ฟังอย่างจับใจและเพลินไป ในขณะนั้น แม้ไข้หายไปแล้วก็แสดงความชมเชยในลำดับต่อไปอยู่เสมอ และแสดงความพอใจความ ใฝ่ใจดีด้วยว่า ต้องอย่างนั้น จึงสมกับเป็นนักรบในสงครามกองทัพไม่ต้องบ่นให้ข้าศึกว่า มามาก หรือมาน้อย มาเท่าไรก็รบมันเท่านั้น จนสุดกำลังอาวุธและความสามารถขาดดิน ไม่ถอยทัพกลับยอม แพ้ให้ข้าศึกมาเหยียบย่ำซ้ำเติม เราเป็นนักรบในวงปฏิบัติ ไม่ต้องบ่นให้การเจ็บไข้ได้ทุกข์ว่าทุกข์มาก ทุกข์น้อย ทุกข์มีเท่าไรกำหนดรู้ให้หมด

เพราะทุกข์มากหรือน้อยล้วนเป็นสัจธรรมของจริงด้วยกัน ผู้ประสงค์อยากรู้ของจริงแต่กลัว ทุกข์ไม่ยอมพิจารณาจะรู้ของจริงได้อย่างไร พระพุทธเจ้าทรงรู้ของจริงก็เพราะการพิจารณา มิใช่เพราะ การร้องครางต่าง ๆ ดังพระไม่เป็นที่ประกาศขยาดอยู่เวลานี้ พระองค์ได้ตรัสไว้หรือเปล่าว่า ถ้า ต้องการรู้ความจริงต้องร้องต้องครวญคราง ผมเรียนน้อยจึงไม่เจอรอบบนี้ การร้องครางมันอยู่ใน คัมภีร์ไหนก็ไม่ทราบ ใครเรียนมาก ถ้าพบเห็นพระองค์ตรัสไว้ดังที่วานั้น นิมนต์นำมาบอกผมบ้าง เพื่อ จะไม่ต้องสั่งสอนใครให้พิจารณาและอดทนกันให้ลำบาก ต่างคนต่างร้องเอาครางเอาให้เป็นของจริง ขึ้นมาเต็มโลกธาตุโน้น จะได้เห็นนักปราชญ์ที่ สำเร็จมรรคผลด้วยการครวญครางขึ้นในโลก แข่งธรรม ของพระพุทธเจ้าที่ตรัสไว้ได้สองพันกว่าปีแล้ว ว่าไม่เป็นของจริงล้าสมัยไปแล้ว

ธรรมของนักปราชญ์รุ่นหลังนี้เป็นธรรมใหม่และจริงทันสมัย ไม่ต้องพิจารณาให้ลำบาก เพียงแต่ครางเอาครางเอาเท่านั้นก็สำเร็จมรรคผลรวดเร็วทันใจ สมกับสมัยที่คนชอบผลดีมีความสุข ด้วยการทำความชั่ว ๆ ซึ่งกำลังจะเปลี่ยนโลกอยู่แล้ว ต่อไปน่ากลัวโลกจะคับแคบไม่มีที่ให้นักปราชญ์ สมัยใหม่อยู่ ผมมันหัวโบราณ พระพุทธเจ้าว่าอย่างไรก็เชื่อตามอย่างนั้น ไม่กล้าลัดคิว กลัวเวลาเท่า พ้นจากพื้นแล้วจะกลับเอาศิระและปากลงฟาดกับพื้นตายแบบไม่เป็นท่า น่าอนาถใจเหลือประมาณ

ธรรมเหล่านี้จะได้ฟังเวลาท่านเทศน์ สอนพระที่อ่อนแอไม่อดทนและเข้มแข็งต่อทุกขเวทนาที่ เกิดขึ้นในเวลาป่วย หรือเวลาฝึกกรรมานตนด้วยตปธรรมอย่างใดอย่างหนึ่งแล้วเกิดความอ่อนแอ ท้อถอยขึ้นมาในระหว่างการทำเพ็ญ ไม่สามารถพิจารณาด้วยอุบายต่าง ๆ จนผ่านพ้นไปได้ด้วยความ พากเพียรของนักต่อสู้ จึงมักได้ฟังธรรมประเภทเผ็ดร้อนจากท่านเสมอ แต่ผู้สนใจจริง ๆ ธรรม ดังกล่าวกลับเป็นธรรมโอสถ เครื่องปลูกประสาทให้เกิดความอาจหาญร่าเริงในการบำเพ็ญ ไม่ ลดหย่อนอ่อนกำลังลงง่าย ๆ มีทางกำจัดชั้ยชนะได้เป็นพัก ๆ จนถึงแดนแห่งความเกษมได้ด้วยธรรม เหล่านี้ เพราะเป็นธรรมปลูกให้ตื่นตัวตื่นใจ ไม่นอนจมอยู่กับความเกียจคร้านอ่อนแอ อันเป็นทางเดิน ของวิภูทุกข์ประจำวิภูวน

ระยะที่ท่านอาจารย์พักอยู่วัดหนองผือมีพระตายในวัด ๒ องค์ ตายบ้านนาในอีก ๑ องค์ องค์ แรกอายุราวกลางคน ท่านองค์นี้บวชเพื่อปฏิบัติโดยเฉพาะ และปฏิบัติอยู่กับท่านอาจารย์แบบเช้า ๆ

ออก ๆ เรื่อยมาแต่สมัยท่านอยู่เชียงใหม่ และติดตามท่านจากเชียงใหม่มาอุดรฯ สกลนคร แล้วมา
มรณภาพที่วัดหนองฝือ ทางด้านจิตตภาวนาท่านดีมาก ทางสมาธิ ส่วนทางปัญญากำลังเร่งรัดโดยมี
ท่านอาจารย์เป็นผู้คอยให้นัยเสมอมา ท่านมีนิสัยเคร่งครัดเด็ดเดี่ยวมาก เทศน์ก็เก่งและจับใจไพเราะ
มาก ทั้งที่ไม่ได้หนังสือสักตัว เทศน์มีปฏิภาณไหวพริบปัญญาฉลาด สามารถยกข้อเปรียบเทียบมา
สาธกให้ผู้ฟังเข้าใจได้อย่างง่าย ๆ

แต่น่าเสียดาย ท่านป่วยเป็นวัณโรคกระเพาะกระเพาะมานาน มาหนักมากและมรณะที่วัดหนอง
ฝือ ตอนเช้าเวลาประมาณ ๗ น. ด้วยท่าทางอันสงบสมเป็นนักปฏิบัติทางจิตมานานพอสมควรจริง ๆ
เห็นอาการท่านในขณะจวนตัวและสิ้นลมแล้วเกิดความเชื่อเลื่อมใสในท่าน และในอุบายวิธีของจิตที่
ได้รับการฝึกอบรมมาเท่าที่ควร ก่อนจะมาถึงวาระสุดท้ายซึ่งเป็นขณะที่ต้องช่วยตัวเองโดยเฉพาะ ไม่มี
ใครแม้รักสนิทอย่างแยกไม่ออกจะเข้าไปเกี่ยวข้องได้ จิตจะมีทางต้านทานสู้กับสิ่งเป็นภัยแก่ตนได้
อย่างเต็มกำลังฝีมือที่มีอยู่และแยกตัวออกได้โดยปลอดภัย เพราะวาระสุดท้ายเป็นข้าศึกศัตรูต่อตัวเอง
อย่างสำคัญ ใครมีอุบายฉลาดหรือฉลาดเขลาเมามัวเพียงไร ก็ต้องมาเผชิญกับเหตุการณ์อันนี้จนได้
ผู้ช่วยตัวเองได้ก็ดีไป ผู้ช่วยตัวเองไม่ได้ก็จมไป และจมอยู่ในความไม่เป็นท่าของตนโดยไม่มีใครช่วย
ได้

ฉะนั้นที่พระพุทธเจ้าตรัสไว้ว่า โภ กุ ภาโส กิमानนุโท เป็นต้น ซึ่งแปลเอาความว่า ก็เมื่อโลก
อันความมืดด้วย ราคะ โทสะ โมหะ เหมือนไฟกองใหญ่ไหม้ลูกโพลงอยู่ทั้งวันทั้งคืนเช่นนี้ ยังพากัน
หัวเราะเฮฮาหน้ายิ้มอยู่ได้ ทำไมไม่พากันแสวงหาที่พึ่งเสียแต่บัดนี้เล่า? อย่าพากันอยู่แบบนี้ เดียวจะ
พากันไปแบบนี้ ตายแบบนี้ แล้วก็เสวยผลทนทุกข์แบบนี้กันอีกไม่มีสิ้นสุดได้ดังนี้ ทั้งนี้ก็เพื่อเตือนหมู่
ชนไม่ให้ลืมหิวจนเกินไป พระคาถาที่ทรงเตือนไว้นั้นฟังแล้วน่าอับอายแทบมุดหน้าลงในดิน กลัว
พระองค์จะทรงมองหน้าตนที่เพลิดเพลินไม่รู้จักตาย อายก็อาย อยากก็อยาก รักก็รัก เกลียดก็เกลียด
เพราะนิสัยของปุถุชนมันหากคือด้านอย่างนี้แต่ไหนแต่ไรมา ไม่ทราบจะทำอย่างไรจึงจะละได้ นี้
เหมือนเป็นคำที่ทูลตอบพระองค์ด้วยความละอายที่ตนละไม่ได้ตามคำที่ทรงดำหนิ

ที่เขียนเรื่องพระองค์ที่มรณภาพในวัดหนองฝือแทรกลงในประวัติท่านบ้าง เนื่องจากเห็นว่า
เป็นคดีแก่พวกเราอยู่บ้าง ซึ่งกำลังเดินทางไปสู่จุดนั้นด้วยกัน ได้พิจารณาเพื่อตัวเองในวาระต่อไป
ขณะท่านองค์นั้นจะสิ้นลม ท่านอาจารย์มั่นและพระสงฆ์ซึ่งกำลังจะออกบิณฑบาต ได้พากันแวะไปปลง
ธรรมสังเวชที่กำลังแสดงอยู่อย่างเต็มตา พอท่านสิ้นลมแล้วชั่วขณะหนึ่ง ซึ่งเป็นขณะที่ท่านอาจารย์
กำลังยืนรำพึงอยู่อย่างสงบ ได้พูดออกมาด้วยท่าทางเคร่งขรึมว่า “ไม่น่าวิตกกับเธอหรอก เธอขึ้นไป
อุบัติที่อาภัสรา พรหมโลกชั้น ๖ เรียบร้อยแล้ว” นับว่าหมดปัญหาไปสำหรับท่านในครั้งนี้ แต่เสียดาย
อยู่หน่อยหนึ่ง ถ้าท่านมีชีวิตยืดยาวเวลาเร่งวิปัสสนาให้มากยิ่งขึ้นบ้าง ก็มีหวังได้ขึ้นพรหมโลก ๕ ชั้น ขึ้น
ใดชั้นหนึ่งแล้วเตลิดถึงที่สุดเลย ไม่ต้องกลับมาเวียนในวัฏฏวนนี้อีก

ที่เป็นปัญหาอยู่มากเวลานี้ก็คือพวกเรา ไม่ทราบว่าใครจะเตรียมไปชั้นไหนกันแน่บ้าง จะไป
ชั้นเดียรัจฉาน เปรต ฝี่ นรกอเวจี หรือชั้นมนุษย์ เทวบุตร เทวธิดา อินทร์ พรหม หรือนิพพาน ชั้นใด

กันแน่ ฉะนั้นเพื่อความแน่ใจจึงดูเข็มทิศคือใจของตน ๆ ให้ดี ว่าเบนหน้าไปทางใดมาก เป็นทางดี หรือชั่ว ควรพิจารณาด้วยดีแต่บัดนี้ ตายแล้วไม่มีทางแก้ไขได้อีก ใคร ๆ ก็ทราบกันทั่วโลกว่าความตายคือแดนสุตวิสัย ทำอะไรต่อไปอีกไม่ได้ดังนี้

องค์ที่สองเป็นไข้ป่า ท่านเป็นพระชาวอุบลฯ นับแต่เริ่มป่วยรวมเวลาประมาณหนึ่งเดือนก่อน ท่านจะมรณภาพ มีพระองค์หนึ่งท่านพิจารณาเห็นเหตุการณ์ของท่านผู้ป่วยอย่างไรไม่ทราบ วันนั้น ตอนเย็น ท่านขึ้นไปกราบท่านอาจารย์และสนทนาธรรมกันในแง่ต่าง ๆ จนเรื่องวกเวียนมาถึงท่าน ผู้ป่วย พระองค์นั้นได้โอกาสจึงกราบเรียนเหตุการณ์ที่ท่านปรากฏถวายท่านว่า คินนี้ไม่ทราบว่าจิตเป็นอะไรไป กำลังพิจารณาธรรมอยู่ดี ๆ พอสงบลงไปปรากฏว่าเห็นท่านอาจารย์ไปยืนอยู่หน้ากองฟืนที่ ใครก็ไม่ทราบเตรียมขนมากองไว้ว่า “ให้เผาท่าน.....ตรงนี้เอง ตรงนี้เหมาะกว่าที่อื่น ๆ ดังนี้” ทำไมจึงปรากฏอย่างนั้นก็ไม่มีทราบ หรือผู้ป่วยจะไปไม่รอดจริงหรือ แต่ดูอาการก็ไม่เห็นรุนแรงนักที่ควรจะเป็นได้อย่างที่ปรากฏนั้น

พอพระองค์นั้นกราบเรียนจบลง ท่านก็พูดขึ้นทันทีว่าผมพิจารณาทราบมานานแล้ว อย่างไรก็ตามไปไม่รอด แต่เธอไม่เสียทีแม้จะไปไม่รอดสำหรับความตาย เหตุการณ์แสดงบอกเกี่ยวกับจิตใจเธอ สวยงามมาก สுகติเป็นที่ไปของเธอแน่ แต่ใคร ๆ อย่าไปพูดเรื่องนี้ให้เธอฟังเด็ดขาด เมื่อเธอทราบเรื่องนี้จะเสียใจแล้วจะทรุดทั้งกายและเสียทั้งใจ สุกติที่เธอควรจะได้อยู่แล้วจะพลาดไปได้ เพราะความเสียใจเป็นเครื่องทำลาย พออยู่ต่อมาไม่กี่วัน พระที่ป่วยก็เกิดปุปป์ขึ้นในทันทีทันใดตอนค่อนคืน พอ ๓ นาฬิกากว่า ๆ ก็ลื่นล้มไปด้วยความสงบ จึงทำให้คิดเรื่องท่านอาจารย์เกี่ยวกับเหตุการณ์ต่าง ๆ ว่า พออะไรมาผ่านท่านคงพิจารณาไปเรื่อย ๆ ในทุกเรื่อง เมื่อทราบเหตุการณ์ชัดเจนแล้วก็ปล่อยไว้ตามสภาพของสิ่งนั้น ๆ

กลางวันวันหนึ่ง มีพระเป็นไข้มาลาเรียในวัดนั้น วันนั้นปรากฏว่าไข้เริ่มหนักแต่เช้า เจ้าตัวก็ไม่ไปบิณฑบาตและไม่ฉันจังหันด้วย พระที่ป่วยต่อสู้อกับทุกขเวทนาด้วยการพิจารณาแต่เช้าจนบ่าย ๓ โมง ไข้จึงสร้าง ตอนกลางวันที่ท่านกำลังพิจารณาอยู่ ปรากฏว่ากำลังเรียวแรงอ่อนเพลียมาก ท่านเลยเพ่งจิตให้อยู่กับจุดใดจุดหนึ่งของทุกขเวทนาที่กำลังกำเริบหนัก โดยไม่คิดทดสอบแยกแยะเวทนาด้วยปัญญาแต่อย่างใด พอดีเวลานั้นเป็นเวลาที่ท่านอาจารย์ท่านพิจารณาดูพระองค์นั้นกำลังปฏิบัติอยู่ อย่างชัดเจน แล้วย้อนจิตกลับมาตามเดิม

พอบ่าย ๔ โมง ท่านที่ป่วยมาหาท่านอาจารย์พอดี ท่านก็ตั้งปัญหาถามขึ้นทันที โดยพระนั้นไม่ทราบสาเหตุบ้างเลยว่า ทำไมท่านจึงพิจารณาอย่างนั้นเล่า? การเพ่งจิตจ้องอยู่ไม่ใช่ปัญญาพิจารณาแยกแยะ กาย เวทนา จิต ให้รู้เรื่องของกันและกัน ท่านจะทราบความจริงของกาย ของเวทนา ของจิต ได้อย่างไร แบบท่านเพ่งจ้องอยู่นั้นมันเป็นแบบฤาษี แบบหมากัดกัน ไม่ใช่แบบพระผู้ต้องการทราบความจริงในธรรมทั้งหลาย มีเวทนาเป็นต้น ต่อไปอย่าทำอย่างนั้น มันผิดทางที่จะให้รู้ให้เห็นความจริงทั้งหลายที่มีอยู่ในกาย ในเวทนา ในจิต ตอนกลางวันผมได้พิจารณาดูท่านแล้วว่า ท่านจะปฏิบัติอย่างไรบ้างกับทุกขเวทนาที่กำลังแสดงอยู่ในเวลาเป็นไข้ พอดีไปเห็นท่านกำลังเพ่งจิตจ้องอยู่กับเวทนา

เฉย ๆ ไม่ใช่สติปัญญาคลี่คลายดูกาย ดูเวทนา ดูจิตบ้างเลย พอเป็นทางให้สงบและถอดถอนทุกข์เวทนาในเวลานั้น เพื่อใช้จะได้สงบลงดังนี้

การอนุเคราะห์เมตตาแก่บรรดาศิษย์ ท่านมิได้เลือกกาลสถานที่ แต่อนุเคราะห์ด้วยวิธีต่าง ๆ ตามที่เห็นสมควรจะทำได้เมื่อไรและแก่ผู้ใด ท่านเมตตาอนุเคราะห์อย่างนั้นเสมอมา บางทีท่านก็บอกตรง ๆ ว่า ท่านองค์นี้ไปภาวนาอยู่ที่ถ้ำโน้นดีกว่ามาอยู่กับหมู่คณะอย่างนี้ นิสสัยท่านชอบถูกตัดสันดานอยู่เป็นนิสสัย นี่ก็ไปให้เสือช่วยตัดเสียบ้าง จิตจะได้กล้าและหมอบสงบลงได้ พอเห็นอรรถเห็นธรรมและอยู่สบายบ้าง อยู่อย่างนี้ไม่ดี คนหัวดีต้องมีสิ่งแข็ง ๆ คอยตัดบ้างถึงจะอ่อน เช่นเสือเป็นต้น พอเป็นคู่ทรمانกันได้ คนกล้าเสือก็ต้องเอาเสือเป็นครู ดีกว่าอาจารย์ที่ตนไม่กล้าเป็นครู กลัวผีก็ควรเอาผีเป็นครูคู่ทรمان จิตกลัวอะไรก็เอาสิ่งนั้นเป็นครูคู่ทรمان จัดว่าเป็นผู้ฉลาดในการฝึกทรمانตน

พระองค์นั้นแต่ก่อนที่ยังไม่บวชเธอเคยเป็นนักเลงมาแล้ว จึงมีนิสสัยกล้าหาญและตรงไปตรงมาว่าจะอยู่ต้องอยู่ว่าจะไปต้องไป และมีนิสสัยหัวดีอยู่บ้าง แต่ดีแบบพระ พอได้รับโอวาทอย่างเด็ด ๆ เช่นนั้นแล้ว เธอก็ตัดสินใจจะไปตามคำที่ท่านบอก โดยให้เหตุผลแก่ตัวเองว่า พระขนาดท่านอาจารย์มั่นนี้จะบอกเราไปให้เสียกินนั้น เป็นไปไม่ได้แน่ ๆ เราต้องไปอยู่ถ้ำนั้นตามคำที่ท่านบอก ตายก็ยอมตาย ไม่ต้องเสียตายชีวิตเพื่อได้เห็นเหตุเห็นผลในคำที่ท่านบอก ว่ามีความจริงมากน้อยเพียงไร เราเคยได้ยินแต่คนอื่นบอกแล้วว่า ท่านพูดอะไรต้องมีเหตุผลแฝงอยู่ในคำพูดนั้นอย่างสมบูรณ์เสมอไป คือท่านพิจารณาด้วยความละเอียดถี่ถ้วนแล้วถึงได้พูดออกมา ผู้ที่ทราบความหมายของท่านพยายามปฏิบัติตามย่อมได้ผลทุกรายไป

ก็คำที่ท่านพูดกับเรคราวนี้เป็นคำพูดที่หนักแน่นมาก ซึ่งประกอบด้วยเมตตาพร้อมทั้งความเห็นแจ้งภายใน ประหนึ่งท่านควักเอาหัวใจเราไปขี้ขยำดูจนทราบเรื่องทุกอย่างแล้ว ถ้าเราไม่เชื่อและปฏิบัติตามท่าน เมตตาบอกอย่างตรงไปตรงมาในคราวนี้ เราก็คงไม่ใช่พระ เราก็คงอนาย...ดี ๆ นั้นเอง อย่างไรก็ตาม เราต้องไปอยู่ในถ้ำนั้นแน่นอนในครั้งนี้ จะตายก็ตายไป เมื่อไม่ตายขอให้รัฐธรรมนูญแปลกประหลาดในที่นั้นจนได้ คำพูดท่านบ่งบอกชื่อเราอย่างชัดเจนไม่มีเงื่อนงำแฝงอยู่เลย แม้คำที่ท่านว่า “เราหัวดีไม่ยอมลงใครง่าย ๆ” นั้น ก็เป็นเครื่องวัดความถูกต้องได้อย่างสมบูรณ์แล้ว เรายังไม่สามารถรู้เรื่องเราได้เท่าท่านเลย เท่าที่ทราบบ้างก็เป็นดังท่านว่าจริง ๆ เราจึงเป็นคนชนิดที่ท่านว่า ร้อยเปอร์เซ็นต์ ฉะนั้นอุบายที่ท่านบอกเครื่องทรمانคือเสือให้เรา จึงเป็นคำที่ไม่ควรขัดแย้งอย่างยิ่ง นอกจากจะปฏิบัติตามท่านเท่านั้น

ความจริงท่านองค์นี้มีนิสสัยหัวดีไม่ลงใครง่าย ๆ ดังท่านอาจารย์ว่าจริง ๆ พอเธอนำคำพูดของท่านไปคิดเป็นที่ปลงใจแล้ว วันหลังก็มากกราบลาท่านไปถ้ำนั้น พอขึ้นไปกราบ ท่านถามทันทีว่า “ท่าน...จะไปไหน เห็นครองผ้าเต็มยศมาหา ท่านองจะออกแนวรบอย่างเอาจริงเอาจัง” เธอตอบท่านตามนิสสัยว่า “กระผมจะไปตายในถ้ำที่ท่านอาจารย์บอกให้ไป” ท่านอาจารย์พูดสวนขึ้นมาทันทีว่า “ผมบอกท่านให้ไปตายในถ้ำนั้นจริง ๆ ดังท่านว่าหรือ ผมบอกให้ท่านไปภาวนาต่างหากเล่า” เธอตอบท่านว่า “ความจริงท่านอาจารย์บอกกระผมให้ไปภาวนาต่างหาก มิได้บอกให้ไปตาย แต่กระผม

ทราบจากพระท่านแล้วว่า ถ้าฉันมีเสือโคร่งใหญ่อยู่ในถ้ำข้างบนของถ้ำที่กระผมจะไปอยู่นั้นเป็นประจำ ซึ่งถ้ำนั้นอยู่ไม่ห่างจากถ้ำที่กระผมจะไปอยู่นักเลย และทราบว่ามันเคยเข้า ๆ ออก ๆ ขึ้น ๆ ลง ๆ ถ้ำนั้นเสมอ เวลามันจะไปเที่ยวหากินที่ไหน ก็ลงมาผ่านหน้าถ้ำที่กระผมจะไปพักเสมอ จึงไม่แน่ใจในชีวิตเวลาไปพักอยู่ที่นั่น ฉะนั้น เวลาท่านอาจารย์ถาม กระผมจึงเรียนตอบตามความรู้สึกที่หวาดต่อมันอยู่เสมอมา”

ท่านถามว่า “ก็ถ้ำนั้นเคยมีพระไปอยู่มาแล้วหลายองค์และหลายครั้ง ก็ไม่ปรากฏว่าเสือมาเอาท่านไปกิน แต่เวลาท่านไปอยู่ที่นั่น ทำไมเสือจะมาคว่ำเอาไปกินเล่า? เนื้อท่านกับเนื้อพระเหล่านั้นต่างกันอย่างไรจึงทำให้เสือกลัวและกลัวและหิวโหยอยากกินต่างกันนักเล่า? ท่านไปได้เนื้อหอมหวานมาจากไหนเสือถึงได้ชอบนัก ถึงกับต้องจ้องจ้องมองดู และคอยจะกินเฉพาะท่านเพียงองค์เดียวเท่านั้น” จากนั้นท่านก็อบรมสั่งสอนเกี่ยวกับมายาของใจที่หลอกลวงคนได้ร้อยแปดพันนัย ยากที่จะตามทันได้ง่ายๆ ถ้าไม่ใช่หนักทดสอบและวิพากษ์วิจารณ์จริงๆ จะทรมานใจดวงแสนปลิ้นปล้อนให้หายนาศได้ยาก นี่ยังไม่ถึงไหนก็ยอมเชื่อกิเลสกระซิบใจยิ่งกว่าเชื่ออาจารย์เสียแล้ว จะไปรอดหรือท่าน?

ความตายนั้นพวกเรายังไม่เคยตายกันแต่โลกกลัวกันมาก ส่วนความเกิดอันเป็นเหยื่อล่อปลา ทำให้ความตายปรากฏตัวขึ้นมา ไม่ค่อยมีใครกลัวกัน ใคร ๆ ก็อยากเกิดกันทั้งโลก ไม่ทราบอยากเกิดอะไรกันนักหนา เท่าที่เกิดมาเพียงร่างเดียวก็แสนทุกข์แสนกังวลพออยู่แล้ว ถ้ามนุษย์เราแยกแขนงเกิดได้เหมือนแขนงไม้ไผ่แล้ว ก็ยิ่งอยากเกิดกันมาก เพียงคนเดียวก็อยากแตกแขนงออกไปเป็นร้อยคนพันคน โดยไม่คิดถึงเวลาจะตายเลยว่าจะพร้อมกันแล้วความตายที่ละตั้งร้อยคนพันคน โลกนี้ต้องเป็นไฟแห่งความกลัวตายกันจนไม่มีที่อยู่แน่ ๆ เลย เราเป็นนักปฏิบัติทำไมจึงกลัวตายนัก ยิ่งกว่าฆราวาสที่ไม่เคยได้รับการอบรมมาเลย และทำไมจึงปล่อยใจให้กิเลสย่ำยีหลอกหลอนจนกลายเป็นคนสิ้นคิดไปได้ ทั้งที่ความคิดและสติปัญญาที่อยู่ ทำไมจึงไม่นำออกมาใช้เพื่อขับไล่กิเลสกองตมตุ้นที่ซ่อนสุ่มอยู่ในหัวใจให้แตกกระจายออกไปบ้าง จะได้เห็นความโง่เขลาของตัวที่เคยมัวเมาเฝ้ากิเลสมานานไม่เคยเห็นฤทธิ์ของมัน

สนามชัยของนักรบก็คือความกล้าตายในสงครามนั่นเอง ถ้าไม่กล้าตายก็ไม่ต้องเข้าสู่แนวรบความกล้าตายนั้นแลเป็นทางมาแห่งชัยชนะข้าศึกศัตรู ถ้าท่านมุ่งต่อแดนพันทุกข์ด้วยความเห็นทุกข์จริง ๆ ท่านก็ต้องเห็นความกล้าตายนั้นว่าเป็นกิเลสพอกพูนทุกข์บนหัวใจ แล้วตามแก้ไขกันที่สนามชัยอันเป็นที่เหมาะสมดังที่ผมชี้บอก ท่านก็จะเห็นโทษแห่งความกลัวว่าเป็นตัวเขย่าก่อกวนใจให้กระเพื่อมขุ่นมัว และเป็นทุกข์ในวันใดหรือเวลาหนึ่งแน่นอน ดีกว่าท่านจะนั่งกอดนอนกอดความกล้าตายนั้นไว้เฉาจนหัวอกให้เกิดความทุกข์ร้อนนอนครางอยู่ในใจ ไม่มีวันปลดปล่อยได้ดังที่เป็นอยู่เวลานี้

ท่านจะเชื่อธรรม เชื่อครูอาจารย์ ว่าเป็นความเลิศประเสริฐศักดิ์สิทธิ์ หรือท่านจะเชื่อความกลัวที่กิเลสปล่อยมายั่วหัวอกให้มีความสะทกสะท้านหวั่นไหว จนไร้สติปัญญาเครื่องปลดเปลื้องแก้ไขตน มองไปทางไหนมีแต่เสือจะมากัดตามฉีกไปกินเป็นอาหารอยู่ท่านองนั้น นิมนต์นำไปคิดให้ถึงใจ

ธรรมที่ผมเคยปฏิบัติตัดสินทานตนและเคยได้ผลมาแล้ว ก็มีตั้งที่พูดให้ท่านฟังนี้แล นอกนั้นผมยังมองไม่เห็น ขอจงคิดให้ตัดสินใจให้ถูก

นับแต่ขณะที่ท่านเทศน์กัณฑ์หนัก ๆ ให้ฟังแล้ว เธอว่าขณะนั้นใจเหมือนจะออกแสงแพรวพราวขึ้นด้วยความกล้าหาญเพราะความปิติในธรรม พอท่านเทศน์จบลงก็กราบลาท่านลงมา และเตรียมตัวออกเดินทางไปถ้าในขณะนั้น เมื่อไปถึงถ้าด้วยความกล้าหาญและเอบอ้อมด้วยปิตียังไม่หาย ก็ปลงบริวารลงจากบ่าที่เขยดูท่าเลที่พักตามบริเวณนั้น แต่ตาเจ้ากรรม ใจเจ้าเวร ทำให้ระลึกถึงเสื่อขึ้นมาได้ว่า ถ้าไม่มีเสื่อ พร้อมกับสายตาที่มองลงไปพื้นบริเวณหน้าถ้า ก็ไปเจอเอารอยเท้าเสื่อที่เหยียบไว้แต่เมื่อไรไม่ทราบอย่างถนัดตา ใจรู้สึกสะท้านกลัวขึ้นมาในขณะนั้นแทบเป็นบ้าไปได้ จนลืมโอวาทท่านอาจารย์ที่สอนไว้ และลืมความกล้าหาญที่เคยออกแสงแพรวพราวขณะที่นั่งฟังเทศน์อยู่วัดหนองฝื่อเสียโดยสิ้นเชิง มีแต่ความกลัวเต็มหัวใจ พยายามแก้ความกลัวด้วยวิธีต่าง ๆ ก็ไม่หาย ต้องเดินไปกลบรอยเสื่อด้วยฝ่าเท้าออกจนหมดก็ยังไม่หายกลัว แต่มีเบาลงเล็กน้อยที่มองไปไม่เห็นรอยมันอีก

นับแต่ขณะที่เหลือบมองลงไปเจอรอยเสื่อ จนกระทั่งกลางคืนตลอดรุ่งยังแวกกันไม่ตก แม้กลางวันก็ยังกลัว ยิ่งตกกลางคืนยิ่งเพิ่มความกลัวหนักเข้า ราวกับบริเวณที่พักนั้นเต็มไปด้วยเสื่อทั้งสิ้น จากนั้นใช้มาลาเรียชนิดจับสั้นก็เริ่มกำเริบขึ้นอีก เท่ากับตกนรกทั้งเป็นอยู่ในถ้ำนั้น ไม่มีความสะดวกสบายใจเอาเลย แต่น่าชมเชยท่านที่ใจแข็งแกร่ง ไม่ยอมลดละความพยายามทรมาณตนให้หายกลัวด้วยอุบายวิธีต่าง ๆ ตลอดไป ไช้ก็กำเริบรุนแรงขึ้นตาม ๆ กัน หรือจะเป็นเพราะธรรมบันดาลก็สุดจะคาดถึง ทั่วทุกซัเพราะกลัวเสื่อ ทั่วทุกซัเพราะใช้กำเริบ จนไม่เป็นตัวของตัว แทบเป็นบ้าไปในเวลานั้น นาน ๆ ระลึกถึงโอวาทและพระคุณของท่านอาจารย์มันได้ทีหนึ่ง หัวใจที่เต็มไปด้วยไฟ คือความทุกข์ทรมาณก็สงบลงได้พักหนึ่ง

ตอนใช้กำเริบรุนแรงเป็นเหตุให้ท่านระลึกสละตายขึ้นมาได้ ก็รีบถามตัวเองในขณะนั้นว่า ก่อนจะมาอยู่ที่นี้ก็ได้คิดอย่างเต็มใจแล้วว่า จะมาสละตาย เวลาท่านอาจารย์ถามว่าจะไปไหน ได้ตอบท่านว่าจะไปตายในถ้ำนั้น แล้วก็มาด้วยความอาจหาญต่อความตายราวกับจะเหาะเหินเดินฟ้าได้ แต่เมื่อมาถึงถ้ำอันเป็นที่ตายจริง ๆ แล้ว ทำไมจึงกลับไม่ยอมตาย และมีความกลัวตายจนถึงตัวไม่ติด ใจเราคนเดียวกัน มิได้ไปเที่ยวหาเอาหัวใจคนซี้ซลาดหวาดกลัวของผู้ใดและของสัตว์ตัวใดมาสวมใส่เข้า พอจะกลายเป็นผู้ใหม่และสัตว์ตัวใหม่ที่ซี้ซลาดซี้กลัวขึ้นมาในเราคนเดียวกัน แล้วทำไมเวลาอยู่นั้นเป็นอย่างหนึ่ง บทมาอยู่ที่นี้กลับเป็นอีกอย่างหนึ่ง เราจะเอาอย่างไรกันแน่ รีบตัดสินใจเดี๋ยวนี้อย่าชักช้า

เอาอย่างนี้ดีไหม เราจะตัดสินใจให้ คือ หนึ่ง ออกไปนั่งภาวนาอยู่ริมเหว ถ้าผลอสติก็ให้มันตกลงไปตายอยู่ในเหว ให้แรงกาแมลงวันมาจัดการศพให้เลย ไม่ต้องให้ยุ่งยากกับชาวบ้าน เพราะเราเป็นพระไม่เป็นท่า อย่าให้ใครมาแตะต้องกายของพระไม่เป็นท่าให้แปดเปื้อนเขา แล้วกลายเป็นคนไม่เป็นท่าไปหลายคนเลย สอง ออกไปนั่งภาวนาอยู่ทางขึ้นถ้ำเสื่อ เวลาเสื่อออกไปเที่ยวหากิน อย่าให้มันต้องลำบาก จะได้โอดคอบคอพระไม่เป็นท่าองค์นี้ไปเป็นอาหารว่างของมันในคืนนี้ จะเอาข้อไหนให้เลือกเอาเดี๋ยวนี้อย่าเนิ่นนาน เราจะพาจัดการเดี๋ยวนี้

ว่าแล้วก็ออกจากมุ้งมายืนอยู่หน้าถ้ำขณะหนึ่งรอกการตัดสินใจ สุดท้ายก็ตกลงเอาตามข้อที่หนึ่ง คือออกไปนั่งภาวนาอยู่ริมเหวอย่างหมั่นหมั่นที่สุด ถ้าเผอิญก็ต้องมอบศพให้สัตว์จำพวกที่พูดฝากไว้ แล้วเหล่านั้นแน่นอน แล้วก็เตรียมนั่งภาวนาหันหน้าไปทางเหวลึก หันหลังออกมาทางที่เสือเดินขึ้นถ้ำ บริเวณภาวนาด้วยพุทโธ กับคำว่า ถ้าประมาทต้องตายในบัดเดี๋ยวจึงไม่ชักช้า ขณะที่นั่งกรรมภาวนาได้ทำความสังเกตุใจว่า จะกลัวตกเหวตายหรือจะกลัวเสือกินตาย ปรากฏว่ากลัวตกเหวตาย เป็นกำลัง และตั้งสติมิได้ปลั่งเปลือจากคำบริกรรมด้วยธรรมสองบทนั้น ตามแต่จิตจะระลึกได้บทใดเวลาใด

พอภาวนาตั้งท่าตายอยู่ริมเหวลึกไม่นานเลย จิตก็รวมสงบตัวลงอย่างรวดเร็ว และลงถึงฐานของอัปนาสมาธิเลย รวดเดียวดับเงียบไปเลยในขณะนั้น หมดความกังวลุ่นวายที่เป็นไฟเผาใจ เหลือแต่เจ้าของของผูกลัดตายคือจิตดวงเดียวเท่านั้น ทรงตัวอยู่อย่างอัศจรรย์ ความกลัวตายได้หายไปโดยสิ้นเชิง นับแต่เวลา ๔ ทุ่มจนถึง ๔ โมงเช้าของวันรุ่งขึ้นจิตจึงได้ถอนขึ้นมา มองดูตะวันขึ้นครึ่งฟ้าแล้ว วันนั้นเลยไม่ต้องลงไปบิดทบาทและไม่ฉันทันด้วย พอจิตถอนขึ้นมาความกลัวไม่ทราบหายหน้าไปไหนหมด ปรากฏแต่ความอาจหาญกับความอัศจรรย์ที่ไม่เคยปรากฏมาก่อน ไซ้ก็ถอนหายขาดในคืนวันนั้น ไม่มีอีกต่อไปเลย ท่านว่าธรรมโอสธรักษาได้ทั้งโรคมลาเรีย ทั้งโรคช้ำกลัวเสือ

นับแต่นั้นทั้งไซ้ทั้งความกลัวไม่มีมารบกวนร่างกายและจิตใจอีกเลย อยู่ที่ไหนก็อยู่ได้ ไปที่ ไหนก็ไปได้อย่างสบายหายห่วง เสือจะมาหรือไม่มาเลยไม่สนใจคิด นอกจากคิดอยากให้เสือมาบ้าง จะได้ทดลองจิตด้วยวิธีเดินเข้าไปหาเสือ โดยไม่มีความสะทสะท้านแม้แต่น้อยเลยเท่านั้น ทั้งได้ระลึกถึง พระคุณท่านอาจารย์อย่างเทิดทูนบนศีรษะอยู่ตลอดเวลา ว่าเราได้เห็นฤทธิ์ของกิเลสตัวกลัว ๆ เพราะท่านสอน

พอท่านจับเคล็ดของจิตได้แล้ว ท่านฝึกกรรมานจิตด้วยวิธีนั้นตลอดมา คือชอบเที่ยวแสวงหาที่ น่ากลัวมากเป็นที่นั่งสมาธิภาวนา แม้ท่านพักอยู่ในถ้ำนั้นนับแต่นั้นมาแล้วก็ฝึกแบบนั้นตลอดไป โดยเที่ยวหานั่งภาวนาอยู่ในที่ต่าง ๆ เช่น ทางเสือขึ้นถ้ำบ้าง ทางเสือเคยเดินผ่านไปมาบ้าง ขณะที่นั่งภาวนาในที่พักท่านก็ไม่ลดมุ้งลง โดยความหมายว่า ถ้าลดมุ้งลงจิตจะไม่นี้กลัวเสือแล้วจะไม่รวมสงบได้อย่างใจหมาย หรือนั่งภาวนาอยู่หน้าถ้ำบ้าง นอกมุ้งบ้าง ตามแต่วิธีที่เห็นว่าจิตจะรวมลงได้เร็ว และสนิทเต็มฐานของสมาธิ

คืนหนึ่งจิตไม่ยอมสงบลงได้ แม้จะนั่งภาวนานานเพียงไร ท่านเลยนึกถึงเสือโคร่งตัวที่เคยขึ้น ๆ ลง ๆ และไปมาอยู่เสมอในแถบบริเวณนั้น ว่าวันนี้เสือตัวนี้ไปไหนกันนะ มาช่วยให้จิตเราภาวนา รวมสงบลงบ้างเป็นไร ถ้าเสือมามันไม่ได้ภาวนายากเย็นอะไรเลย จิตคอยแต่จะรวมลงทำเดี่ยว หลังจากท่านคิดรำพึงถึงเสือโคร่งคู่มิตรไม่นานนัก ราวครึ่งชั่วโมงก็ได้ยินบาทย่างเท้าของเสือตัวนั้น เดินขึ้นมาบนถ้ำอย่างเป็นจังหวะจะโคนจริง ๆ เวลานั้นราว ๒ นาฬิกา พอได้ยินเสียงเสือเดินขึ้นมา ท่านก็เตือนจิตว่าบัดนี้เสือขึ้นมาแล้วนะจะมัวเพลินอยู่นี้ ไม่กลัวเสือคาบคอไปกินหรือ จะลงหาที่ซ่อนตัวเพื่อหลบภัยก็รีบลงมาซิ ถ้าไม่อยากเป็นอาหารเสือ

พอดคิดเท่านั้นก็กำหนดจิตสมมุติเอาเสื่อตัวกำลังเดินมานั้นโดดคาบที่คอของตน ปรากฏว่าพอกำหนดเอาเสื่อโดดมาคาบคอเท่านั้น จิตก็รวมลงสู่สมาธิอย่างรวดเร็วและถึงฐานอัปปนาสมาธิในขณะนั้น หายเสียบไปเลยทั้งเสื่อทั้งคนในความหมาย ยังเหลือแต่ความสงบอันราบคาบเป็นเอกจิต เอกธรรม ที่เต็มไปด้วยความอัศจรรย์สุดจะคาดในเวลานั้น นับแต่เวลาจิตรวมสงบลงเวลา ๒ นาฬิกาจนถึง ๑๐ โมงเช้า (๔ โมงเช้า) จึงถอนขึ้นมา รวมเป็นเวลา ๘ ชั่วโมงเต็ม ตอนออกจากสมาธิมองดูตะวันครึ่งฟ้า เลยต้องดงไม่ไปบิณฑบาต และไม่ฉันในวันนั้น ขณะที่จิตรวมลงอย่างเต็มที่ถึงฐานของอัปปนาสมาธิ ตามจริตนิสัยของจิตที่รวมลงอย่างรวดเร็วเหมือนคนตกเหวตกบ่อนั้น ต้องดับอายตนะภายในไม่รับทราบกับอายตนะภายนอกโดยประการทั้งปวงในเวลานั้น จิตของท่านองค์นี้ก็มีนิสัยเช่นนั้น ฉะนั้น เวลารวมสงบเต็มที่แล้วจึงหมดความรู้สึกกับสิ่งภายนอก

ตอนออกจากสมาธิแล้ว จึงเดินไปดูตรงที่ได้ยินเสียงเสื่อมา เป็นเสื่อมาจริง ๆ หรือหุ้มน้หลอกต่างหาก เวลาไปดูก็เห็นรอยเสื่อโคร่งใหญ่คู่มิตรตัวนั้นเดินผ่านมาด้านหลังท่านจริง ๆ ห่างกันประมาณ ๒ วา มันเดินขึ้นไปถ้ำที่อยู่ประจำของมัน โดยมีได้สนใจเดินไปเวียนดูคู่มิตรของมันเลย จึงน่าแปลกและอัศจรรย์อยู่มาก ท่านว่าพอกจิตรวมลงเท่านั้น เรื่องทั้งหลายก็ดับไปหมดในขณะนั้น จนกว่าจิตจะถอนขึ้นมาถึงจะมีสิ่งมาเกี่ยวข้อง

การฝึกจิตโดยลำพังโดยไม่มีเหตุมาบังคับ รวมสงบได้ยากไม่เหมือนมีเหตุอันตรายมาเกี่ยวข้องในเวลานั้น ซึ่งรวมได้เร็วที่สุด ชั่วโมงที่เดียวเท่านั้นก็ลงถึงที่เลยไม่ชักช้า ฉะนั้นผมจึงชอบไปเที่ยวแสวงหาอยู่ในที่กลัว ๆ สะดวกแก่การฝึกจิตดีมาก ไม่อยากอยู่ในที่ที่เป็นป่าเป็นเขาหรือถ้ำ ธรรมดา แต่ต้องเป็นป่าเสื่อ เขาที่มีเสื่อหรือถ้ำที่มีเสื่อ อย่างนั้นถูกกับจริตของผมซึ่งเป็นคนหยาบ ดังที่เป็นมาเนิ่นแล้ว ผมจึงจำต้องชอบอยู่ในที่เช่นนั้น

มีแปลกอยู่ตอนหนึ่งที่ผมพักอยู่ถ้ำนั้น นอกจากจิตได้รับความสงบตามความมุ่งหมายแล้ว ยังมีความรู้แปลก ๆ เกี่ยวกับพวกรุกขเทพและคนตายได้อีก บางคืนมีรุกขเทพเข้ามาหา (ตอนนี้ขอเรียนเพียงเท่านี้ : ผู้เขียน) และเวลาคนตายในบ้านต้องทราบจนได้ ไม่ทราบว่ามีอะไรมาบอก แต่ทราบขึ้นภายในใจเองและแน่ทุกครั้งเสียด้วย ถ้าจะว่าความรู้โกหกก็ไม่กล้าตำหนิ เราพักอยู่ในถ้ำนั้น ก็อยู่ห่างไกลจากหมู่บ้านตั้งหลายกิโลเมตรทางร่วมสองร้อยเส้น เขายังมานิมนต์ไปมาตีกาบังสกุลคนตายจนได้ ซึ่งเป็นการลำบากแก่เรามาก พอคนในบ้านตายต้องทราบแล้วว่าพรุ่งนี้ต้องเดินบุกป่าฝ่าดงไปป่าช้าอีกแล้ว และเขาก็มารบกวนจริง ๆ ด้วย บอกเขา ๆ ก็ไม่ฟัง โดยให้เหตุผลว่าพระหายากจึงต้องมารบกวนท่าน นึกว่าโปรดสัตว์เอาบุญเถิดดังนี้ เราก็จำต้องไปเพราะความเห็นใจและสงสาร ถ้าเวลาอดอาหารซึ่งเป็นเวลาที่ต้องเร่งความเพียรอย่างยิ่ง ไม่อยากให้เรื่องใด ๆ มากวนใจ แต่ก็ต้องมีจนได้

เธอบอกพักอยู่ที่ถ้ำนั้นได้กำลังใจดีมาก โดยอาศัยเสื่อคู่มิตรตัวนั้นช่วยพยุงจิตให้เสมอมา ซึ่งเว้นเพียงคืนหนึ่งหรือสองคืน มันก็ขึ้นหรือลงมาเพื่อเที่ยวหากินตามภาษาสัตว์ที่มีปากมีท้องโดยไม่สนใจกับเราเลย ทั้ง ๆ ที่มันเดินผ่านหลังเราไปมาทุกครั้งก็ออกหากิน เพราะทางออกมีเพียงเท่านั้น ไม่

ทราบจะให้มันไปที่ไหน นิสัยเธอองค์นี้แปลกอยู่บ้าง ที่เวลากลางคืนดิ๊ก ๆ ก็ออกจากถ้ำไปเที่ยว นั่งภาวนาอยู่ตามหินดานบนภูเขา อย่างไม่สนใจกับสัตว์เสื่ออะไรเลย และชอบเที่ยวไปองค์เดียวเป็นนิสัย ที่เขียนเรื่องเธอองค์นี้แทรกลงบ้างก็โดยเห็นว่า พอเป็นคติอยู่บ้างเป็นบางตอน ที่เป็นคนเอาจริงเอาจังจนเห็นข้อเท็จจริงจากใจดวงพยศและสามารถดัดกันลงได้ สิ่งที่เคยเห็นว่าเป็นภัยก็กลับถือมาเป็นมิตรในความเพียรได้ เช่น เสือเป็นต้น ซึ่งเป็นสัตว์ที่ไม่น่าไว้วางใจได้เลยยังยึดเอามาเป็นเครื่องปลุกใจทางความเพียรได้ จนเห็นผลประจักษ์ใจ

ท่านอาจารย์มั่นพักอยู่ที่วัดหนองผือด้วยความผาสุก พระธุดงค์ที่ไปอาศัยร่วมเงาท่านก็ปรากฏว่าได้กำลังจิตใจกันมาก แม้จะมีจำนวน ๒๐-๓๐ องค์ในพรรษา ต่างก็ตั้งใจปฏิบัติต่อหน้าที่ของตน ๆ ไม่มีเรื่องราวที่น่าให้ท่านหนักใจ มีความสามัคคีกลมกลืนกันดีมารวกับอวัยวะอันเดียวกัน ตอนออกบิณฑบาตรู้สึกน่าดูมาก เดินกันเป็นแถวยาวเหยียดไปตลอดสายทาง ชาวบ้านจัดที่นั่งเป็นม้ายาวไว้สำหรับพระสงฆ์ท่านนั่งอนุโมทนาทาน หลังจากใส่บาตรเสร็จแล้ว ท่านฉันรวมที่โรงฉันแห่งเดียวกัน โดยนั่งเรียงแถวกันตามลำดับพรรษา เมื่อเสร็จแล้วต่างองค์ต่างล้างและเช็ดบาตร ใส่ถลกนำไปเก็บไว้เรียบร้อย แล้วต่างองค์เข้าหาทางจงกรมในป่ากว้าง ๆ ติดกับวัด ทำความเพียร เดินจงกรมนั่งสมาธิตามอัธยาศัย

จวนบ่าย ๔ โมงเย็นถึงเวลาปิดกวาดลานวัด ต่างก็ทยอยกันออกมาจากที่ทำความเพียรของตน ๆ พร้อมกันปิดกวาดลานวัด เสร็จแล้วขนน้ำขึ้นใส่ตุ่มใส่ไห น้ำฉันทน้ำล้างเท้าล้างบาตรและสรองน้ำ หลังจากนั้นต่างก็เข้าหาทางจงกรมทำความเพียรตามเคย ถ้าไม่มีการประชุมอบรมก็ทำความเพียรต่อไปตามอัธยาศัยจนกว่าจะถึงเวลาพักผ่อน ปกติ ๗ วันท่านจัดให้มีการประชุมครั้งหนึ่ง แต่ผู้ประสงค์จะไปศึกษาธรรมเป็นพิเศษกับท่านก็ได้ โดยไม่ต้องรอจนถึงวันประชุม หรือผู้มีความขัดข้องจะเรียนถามปัญหาธรรมกับท่านก็ได้ตามโอกาสที่ท่านว่าง เช่น ตอนหลังจั้งหัน ตอนบ่าย ๆ ตอนราว ๕ โมง และตอน ๒ ทุ่มกลางคืน

เวลาท่านสนทนาหรือแก้ปัญหารวมกันตอนกลางคืนเงียบ ๆ รู้สึกน่าฟังมาก เพราะมีปัญหาแปลก ๆ จากบรรดาศิษย์ซึ่งมาจากที่ต่าง ๆ ที่ตนพักบำเพ็ญ เป็นปัญหาเกี่ยวกับธรรมภายในบ้างเกี่ยวกับสิ่งภายนอก เช่น พวกกายทิพย์บ้าง ฟังแล้วทำให้เพลิดเพลิดอยู่ภายใน ไม่อยากให้จบสั้นลงง่าย ๆ ทั้งเป็นคติทั้งเป็นอุบายแก้ไขในขณะนั้น เพราะผู้มาศึกษากับท่านมีภูมิธรรมทางภายในเหลือมล้ำต่ำสูงต่างกันเป็นราย ๆ ไปและมีความรู้แปลก ๆ ตามจริตนิสัยมาเล่าถวายท่าน จึงทำให้เกิดความรื่นเริงใจไปกับปัญหารวมกันนั้น ๆ ไม่มีสิ้นสุด

เวลามีโอกาสท่านก็เล่านิทานที่เป็นคติให้ฟังบ้าง เล่าเรื่องความเป็นมาของท่านในชาติปัจจุบัน แต่สมัยเป็นฆราวาส จนได้บวชเป็นเณรเป็นพระให้ฟังบ้าง บางเรื่องก็น่าขบขันน่าหัวเราะ บางเรื่องก็น่าสงสารท่าน และน่าอัศจรรย์เรื่องของท่าน ซึ่งมีมากมายหลายเรื่อง ฉะนั้นการอยู่กับครูบาอาจารย์นาน ๆ จึงทำให้จริตนิสัยของผู้ไปศึกษา มีการเปลี่ยนแปลงไปในทางดีตามท่านวันละเล็กละน้อยทั้งภายนอกภายใน จนกลมกลืนกับนิสัยท่านตามควรแก่ฐานะของตน ทั้งมีความปลอดภัยมาก มีทางเจริญมากกว่าทางเสื่อมเสีย ธรรมค่อยซึมซาบเข้าสู่ใจโดยลำดับ เพราะการเห็นการได้ยินได้ฟังอยู่เสมอ

ความสำรวมระวังอันเป็นทางส่งเสริมสติปัญญาให้มีกำลังก็มากกว่าปกติ เพราะความเกรงกลัวท่านเป็นสาเหตุไม่ให้อ่อนใจ ต้องระวังกายระวังใจอยู่รอบด้าน แม้เช่นนั้นท่านยังจับเอาไปเทศน์ให้เราและหมู่คณะฟังจนได้ ซึ่งบางเรื่องน่าอัศจรรย์หมู่คณะ แต่ก็ยอมทนเอา เพราะเราใจไม่รอบคอบต่อเรื่องของตัว

เวลาอยู่กับท่านมีความเย็นกายเย็นใจเจือด้วยความปิติอย่างบอกไม่ถูก แต่ถ้าใจไม่เป็นธรรมก็ให้ผลตรงข้าม คือเกิดความรุ่มร้อนไปทุกอิริยาบถ เพราะความคิดผิดของตัวในความรู้สึกของตนเป็นแบบนี้ สำหรับท่านผู้อื่นก็ไม่อาจทราบได้ เรามันเป็นคนหยาบต้องอาศัยท่านคอยสับคอยเชกให้อยู่เสมอ จึงพอมีสบายใจสืบทอดกันไปได้ ก็เสียดันทาไม่แยงเอาไปกินเสียหมด ยิ่งเวลาท่านเล่าเรื่องจิตท่านในเวลาบำเพ็ญให้ฟังเป็นระยะ ๆ ก็ยิ่งเพิ่มกำลังใจมากขึ้น ราวกับจะเหาะเหินเดินเมฆบนอากาศได้ ปรากฏว่ากายเบาใจเบายิ่งกว่าสาส์ แต่เวลาไปทำความเพียรเข้าจริง ๆ ให้สมกับใจที่จะเหาะลอยอยู่ขณะนั้น แต่กลับกลายเป็นเหมือนลากภูเขาทิ้งลูก ทั้งหนักทั้งฝืด ซึ่งนำโมโหแทบมุดดินลงได้อยู่ได้พิภพ ไม่อยากให้ใครเห็นหน้าเลย พอดีกับจิตที่หยาบคายร้ายเลวเอาเสียจริง ๆ ไม่ยอมฟังอะไรกับใครเองง่าย ๆ

นี่เขียนตามความหยาบความหนาของตัวให้ท่านได้อ่านบ้าง เพื่อทราบความเจตนาของใจที่ถูกบรรจุเครื่องทำลายและกีดขวางไว้อย่างอัดแน่น ว่าเป็นจิตที่แสนจะจุดลากและฝึกกรรมานยาก ถ้าไม่เอาจริง ๆ กับมัน ต้องนับวันจะพาเจ้าของจมดิ่งลงสู่ความต่ำทรามได้อย่างไม่เลือกกาลสถานที่และเพศวัยเลย ท่านผู้พยายามฝึกจิตดวงแสนพยศมาประจำกำเนิดภพชาติให้หายพยศ ดำรงตนอยู่โดยอิสระเสียได้ จึงเป็นบุคคลที่น่ากราบไหว้บูชาอย่างยิ่ง ดังพระพุทธเจ้าและพระสาวกเป็นตัวอย่างสมัยปัจจุบัน พุดตามความสนทนาระหว่างผู้เขียนก็คือ พระอาจารย์มั่นที่พวกเรากำลังอ่านประวัติท่านอยู่เวลานี้ ที่เป็นผู้หนึ่งในบรรดาปัจฉิมสาวกของพระพุทธองค์

ท่านเป็นผู้อาจหาญชาญชัยทางข้อวัตรปฏิบัติเครื่องดำเนิน ไม่ยอมลดหย่อนผ่อนคลาไปตามอำนาจฝ่ายต่ำตลอดมา แม้ก้าวเข้าวัยชราควรจะอยู่สบายตามวิบากขั้นนี้ ไม่ต้องขวนขวายกับกิจการภายใน คือสมณธรรมทางสมาธิภาวนา แต่การเดินจงกรมภาวนาตามเวลาที่เคยทำมานั้น พระหนุ่ม ๆ ยังสู้ไม่ได้ และกิจภายนอกเกี่ยวกับการอบรมสั่งสอนบรรดาศิษย์ ท่านก็อนุเคราะห์ด้วยจิตเมตตาเสมอมาไม่เคยทอดอาลัย การเทศน์อบรมโดยมากท่านมักเทศน์ไปตามนิสัยที่เคยเด็ดเดี่ยวมาแล้ว ไม่ค่อยทิ้งลวดลายของนักต่อสู้ตลอดมา คือ เทศน์เป็นเชิงปลุกใจผู้ฟังให้มีความอาจหาญร่าเริงในปฏิบัติเพื่อแดนพ้นทุกข์เป็นส่วนมากกว่าจะเทศน์อนุโลม อันเป็นการกล่อมใจของคนที่มีนิสัยอ่อนแอประจำสันดานอยู่แล้ว ให้เคลิ้มหลับไปขณะที่ฟังและวาระต่อไป

พระอาจารย์มั่นท่านเป็นผู้เทิดทูนศาสนธรรมไว้ได้ทั้งทางปริยัติ ปฏิบัติ และปฏิเวธธรรมเต็มภูมิที่สมัยสาวกหายาก เฉพาะอย่างยิ่งธุดงค์วัตร ๑๓ ข้อที่แทบจะขาดความสนใจในวงพุทธบริษัทอยู่เสมอมา ไม่ค่อยมีผู้ฟื้นฟูขึ้นมาปฏิบัติกันให้เป็นเนื้อเป็นหนังบ้าง เหมือนธรรมอื่น ๆ ที่ธุดงค์เหล่านี้ปรากฏเด่นในสายตา และเกิดความสนใจปฏิบัติกันในวงพระธุดงค์ทั้งหลายสมัยปัจจุบัน ก็เพราะท่านอาจารย์เสาร์ ท่านอาจารย์มั่น เป็นผู้พาดำเนินอย่างเอาจริงตลอดมาในภาคอีสาน ธุดงค์ทั้ง ๑๓ ข้อนี้ ท่านอาจารย์ทั้งสองเคยปฏิบัติมาแทบทุกข้อตามสถานที่และโอกาส เป็นแต่เพียงไม่ได้ปฏิบัติเป็น

ประจำ เหมือนธุดงค์ข้อที่ระบุไว้ในประวัติท่านซึ่งเขียนผ่านมาแล้วเท่านั้น คือป่าช้าท่านก็เคยอยู่มาจนจำเจ อพโลกาท่านก็เคยอยู่มา โคนไม้ท่านก็เคยอยู่มาจนเคยชิน ที่ได้เห็นพระธุดงค์ทางภาคอีสานซึ่งเป็นสายของท่านอาจารย์ทั้งสองปฏิบัติกันมา ก็ล้วนดำเนินตามที่ท่านพาดำเนินให้เห็นร่องรอยมาแล้วทั้งนั้น

ท่านอาจารย์เสาร์ท่านอาจารย์มั่นท่านฉลาดแหลมคมมาก รู้ความสำคัญของธุดงค์ทั้ง ๑๓ ข้อว่า เป็นเครื่องมือปิดช่องทางออกแห่งกิเลสของพระธุดงค์ได้ดีมาก เพราะถ้าไม่มีธุดงค์เหล่านี้ช่วยปิดช่องทางไว้บ้าง กิเลสของพระธุดงค์ที่สักแต่ชื่อก็รู้สึกจะพ่นพ่านเอามาก และอาจจะทำความรำคาญแก่ประสาทของผู้อื่นพอดู แต่พระธุดงค์ที่มีธรรมเหล่านี้ช่วยบ้าง ก็พอทำให้เบาใจแก่ตัวเองและผู้อื่นจะทนดูได้ ไม่แสดงตาแสดงใจเกินไป ธุดงค์แต่ละข้อรู้สึกเป็นธรรมกระชับใจได้ดีไม่เผลอตัวไปมาก และไม่เผลอตัว พอจิตคิดไปในทางผิดซึ่งเป็นข้าศึกกับธุดงค์ข้อใด ใจกลับรู้สึกได้ในธุดงค์ข้อนั้นทันที แล้วทำความระวังและแก้ไขตนต่อไป

ธุดงค์เป็นธรรมละเอียดลอมมาก และมีความหมายอย่างเต็มตัวทุกข้อไป ทั้งสามารถแก้กิเลสในหัวใจของสัตว์ได้โดยสิ้นเชิงด้วยธุดงค์ข้อนั้น ๆ อย่างไม่มีปัญหา ขอแต่ผู้ปฏิบัติคิดถึงความจริงของธุดงค์ข้อนั้น ๆ แล้วนำมาปฏิบัติต่อตนเองด้วยดีเท่านั้น จะเห็นว่ากิเลสทุกประเภทอยู่ในข่ายของธุดงค์เหล่านั้น จะเป็นธรรมปราบปรามให้สิ้นซากไปทั้งสิ้น ไม่มีกิเลสตัวใดจะเหนืออำนาจธุดงค์ไปได้เท่าที่กิเลสไม่ค้อยกลัวเรานักก็เพราะเรากลัวธุดงค์จะทำความลำบากให้แก่ตนที่ปฏิบัติตาม ส่วนกิเลสจะทำความลำบากแก่เราเพียงไร เมื่อไม่มีธุดงค์ธรรมเป็นเครื่องปราบปรามนั้น รู้สึกจะเป็นช่องโหว่ของตน จึงเป็นช่องทางให้เผลอตัวไปตำหนิธุดงค์ว่าปฏิบัติยากเสียบ้าง หรือบางหัวใจอาจคิดไปว่าธุดงค์ล้ำสมัยเสียบ้างก็ไม่อาจทราบได้

ในขณะที่ความคิดกลับเป็นข้าศึกแก่ตน กิเลสจึงได้รับความนิยมนับถืออยู่อย่างลึกลับโดยผู้ชมเชยก็ไม่อาจทราบได้ แต่ผลของมันที่เกิดจากการส่งเสริมชมเชยผลิออกมาให้โลกได้รับเสวยนั้นเป็นสิ่งเปิดเผยอยู่ตลอดเวลา แทบพูดได้ว่าเป็นอภาลิโก การปฏิบัติตามธุดงค์ไม่ว่าข้อใดโดยยอมเป็นความสง่างามน่าดู ทั้งเป็นผู้เลี้ยงง่าย กินง่าย นอนง่าย เครื่องใช้สอยของผู้มีธุดงค์อยู่ในใจบ้างย่อมถือเป็นความสบายไปตลอดสาย เป็นผู้เบากายเบาใจไม่พระรุพระรังทั้งทางอารมณ์และเครื่องเป็นอยู่ต่าง ๆ

ธุดงค์เหล่านี้ แม้ฆราวาสจะเลือกนำไปใช้ในบางข้อเพื่อเป็นประโยชน์แก่ตน ก็ยอมได้เช่นเดียวกับพระ เพราะกิเลสของฆราวาสกับกิเลสของพระมันเป็นประเภทเดียวกัน ธุดงค์เป็นธรรมแก้กิเลสจึงควรนำไปปฏิบัติเพื่อแก้กิเลสได้เช่นเดียวกัน ตามฐานะและเพศของตนจะอำนวย ธุดงค์เป็นคุณธรรมที่สูงอย่างลึกลับ ยากที่เราจะทราบได้ตามความจริงของธุดงค์แต่ละข้อ ผู้เขียนเองก็ตะเกียกตะกายเขียนไปแบบป่า ๆ ตามนิสัยอย่างนั้นแล ไม่ได้มีความรู้ความเข้าใจในธุดงค์เท่าที่ควรอะไรเลย แต่หัวใจมีก็เขียนสุม ๆ ไปอย่างนั้นเองจึงขอภัยด้วย

คุณสมบัติของธุดงค์ทั้งหลายไม่อาจพรรณนาให้จบสิ้นลงได้ เพราะเป็นธรรมที่ละเอียดสุขุมมาก ทั้งสามารถทำให้ผู้รักใคร่ใฝ่ใจปฏิบัติในธุดงค์ สำเร็จได้ในคุณธรรมตั้งแต่ขั้นต่ำจนถึงขั้นอรวิชชา

ไม่น้อยไปจากจุดนี้เลย ท่านอาจารย์มั่นเป็นอาจารย์ผู้นำบรรดาศิษย์พาดำเนินมาตลอดสาย จนถึงวาระสุดท้าย หมดกำลังแล้วจึงปล่อยวางพร้อมกับสังขารที่ติดแนบกับองค์ท่าน

ฉะนั้นจุดควัดจริงเป็นธรรมจำเป็น สำหรับผู้มุ่งชำระกิเลสทุกประเภทภายในใจให้สิ้นไป จะทอดธุระว่า จุดนี้ไม่ใช่ธรรมจำเป็นเสียมิได้ แต่จะไม่ขออธิบายคุณสมบัติของจุดนี้แต่จะขอว่า คุณค่าและความจำเป็นแก่เราอย่างไรบ้าง กรุณาท่านผู้สนใจพิจารณาตีแผ่เอาเอง อาจได้ความละเอียด และเกิดประโยชน์แก่ตัวท่านเองมากกว่าผู้อื่นอธิบายให้ฟังเสียอีก ผู้เขียนเคยพิจารณาและเห็นผลมาบ้างตามประสา นับแต่เริ่มออกปฏิบัติจนทุกวันนี้เท่าที่สามารถ เพราะเห็นว่าเป็นธรรมจำเป็นประจำตัว ตลอดมาและตลอดไป ท่านผู้มุ่งต่อความสิ้นกิเลสทั้งประเภทที่หยาบโลน และประเภทที่ละเอียดสุด จึงไม่ควรมองข้ามจุดนี้ไป โดยเห็นว่าไม่สามารถถอดถอนกิเลสได้

ท่านพระอาจารย์มั่นเริ่มป่วย และเริ่มลาวัฏฏวนเป็นครั้งสุดท้าย

พอท่านจำพรรษาวัดหนองผือปีที่ ๔ ผ่านไปแล้ว ตกหน้าแล้งราวเดือนมีนาคม พ.ศ. ๒๔๙๒ ทางจันทร์ครุดิจำได้ว่าเป็นวันขึ้น ๑๔ เดือน ๔ เป็นวันสังขารท่านเริ่มแสดงอาการไม่สนิทที่จะครองขันธ ต่อไป ดังที่เป็นมาแล้ว ๗๙ ปี วันนั้นเป็นวันที่ท่านเริ่มป่วยอันเป็นสาเหตุลุกลามไปถึงจุดสุดท้ายของสังขารที่ครองตัวมาเป็นเวลานาน วันนั้นได้แสดงความสิ้นสะเทือนขึ้นมาแก่ขันธปัญญาของท่านและพระสงฆ์ในวงใกล้ชิด โดยเริ่มแรกมีไข้และไอผสมกันไม่มากนัก มีอาการรุ่ม ๆ ไปแทบทั้งวันทั้งคืน ไม่ค่อยมีเวลาสร้างนับแต่วันแรกเป็น ท่านแสดงออกเป็นอาการผิดปกติที่น่าวิตกด้วยแล้ว ทำให้คนดีไม่น่าไว้วางใจเลย องค์ท่านทราบอย่างประจักษ์ไม่มีทางสงสัยว่าไข้คราวนี้เป็นไข้ครั้งสุดท้าย ไม่มีทางหายได้ด้วยวิธีและยาขนานใด ๆ ทั้งสิ้น

ฉะนั้น ท่านจึงเผด็จให้บรรดาศิษย์ทราบตั้งแต่เริ่มแรกเป็น และไม่สนใจกับทุกข์ยาอะไรเลย นอกจากแสดงอาการเป็นความรำคาญเวลามีผู้นำยาเข้าไปถวายให้ฉันเท่านั้น โดยบอกว่าไข้มีมันเป็นไข้ของคนแก่ ซึ่งหมดความสืบทอดใด ๆ อีกแล้ว ไม่ว่าจะยาขนานใดมาใส่จะไม่วันหาย มีเพียงลมหายใจที่รอวันตายอยู่เท่านั้น เช่นเดียวกับไม้ที่ตายยืนต้น แม้จะรดน้ำพรุนดินให้พื้นเพื่อผลิดอกออกไป ก็ไม่มีทางเป็นไปได้ รออยู่พอถึงวันโค่นล้มลงจมดินของมันเท่านั้น ไข้ที่เริ่มเป็นอยู่เวลานี้ก็เป็นไข้ประเภทนั้นนั่นแล จะผิดกันอะไรเล่า ผมได้พิจารณาประจักษ์ใจแล้วแต่ไข้ยังไม่เริ่มปรากฏโน้น ฉะนั้น จึงได้เตือนหมู่เพื่อนเสมอว่า อย่าพากันนอนใจ รีบเร่งทางความเพียรขณะที่ผมยังมีชีวิตอยู่ ติดขัดอะไรจะได้ช่วยแก้ไขให้ทันกับเหตุการณ์ อย่าให้ผิดพลาดและเสียเวลานาน

ผมจะอยู่กับหมู่เพื่อนไปอีกไม่นาน จะจากไปตามกฎของอนิจจังที่เดินตามสังขารอยู่ตลอดเวลาไม่ลดละ อย่างไรก็ไม่เลย ๓ ปี นี่เป็นคำที่เคยเตือนล่วงหน้ามาได้ ๓ ปีเข้านี้แล้ว จะให้ผมเตือนอย่างไรอีก จะพูดให้เคลื่อนจากที่แน่ใจอยู่แล้วนี้ไปไม่ได้ งานของวัฏจักรที่ทำบนร่างกายจิตใจของคนและสัตว์

เขาทำของเขาอยู่ทุกเวลานาที นี่ก็เป็นงานครั้งสุดท้ายของเขาที่ทำอยู่บนร่างกายผม ซึ่งจะเสร็จสิ้นไปภายในไม่กี่เดือนนี้ จะให้เขาเปลี่ยนแปลงงานเขาอย่างไรได้ดังนี้

อาการท่านนับแต่วันเริ่มเป็นมีแต่ทรงกับทรุดไปวันละเล็กละน้อย ค่อย ๆ ชยับไปโดยไม่สนใจกับทุกข์อะไรทั้งสิ้น เวลาถูกอาราธนาให้ท่านฉันยา รู้สึกท่านแสดงความรำคาญอย่างเห็นได้ชัดทุก ๆ ครั้งที่ขอรบกวน แต่ทนคนหมุ่มมากไม่ไหว เพราะคนนั้นว่ายานั้นดี คนนี้ก็ว่ายานี้ดี ฉันแล้วหาย ใครฉันแล้วมีแต่หายกัน จึงอยากขออาราธนาท่านอาจารย์ได้โปรดเมตตาบ้าง จะได้หายและโปรดบรรดาลูกศิษย์ลูกหาไปนาน ๆ ท่านเตือนเสมอว่า ยาไม่ใช่นโยบายกับไข้ของผมในครั้งนี้ มีแต่พินเท่านั้นจะเข้ากันได้สนิท ท่านพูดห้ามเท่าไรก็ยังขอวิงวอน จึงได้ฉันให้เสียบ้างทีละนิดทีละหน่อย ตามคำขอร้องของคนหมุ่มมาก พอไม่ให้เสียใจนักกว่าท่านทอดอาลัยในสังขารเกินไป

เมื่อข่าวว่าท่านป่วยไปถึงไหน ใครทราบก็มาถึงที่นั่น ทั้งพระทั้งฆราวาสพากันหลังไหลมาแทบทุกทิศทุกทาง มิได้คำนึงว่าทางไกลหรือใกล้ หน้าแล้งหรือหน้าฝน ผู้คนหลังไหลเข้าไปเยี่ยมท่านยิ่งกว่าฝนที่ทั้งตกทั้งพราเสียวอีก บ้านหนองผืออยู่ในป่าและหุบเขา ทั้งห่างไกลจากถนนใหญ่ สายอุตร-สกกลฯ ราว ๕๐๐-๖๐๐ เส้น มิได้สนใจว่าไกลและลำบาก ซึ่งโดยมากเดินกันด้วยเท้าเปล่าเข้าไปหาท่าน นอกจากคนแก่ ๆ เดินไม่ไหวก็ว่าจ้างล้อเกวียนเขาเข้าไป เฉพาะท่านเองชอบอยู่องค์เดียวเงียบ ๆ ตามอัยาศัย แม้พระเถระก็ไม่อยากให้เข้าไปเกี่ยวข้องถ้าไม่จำเป็นจริง ๆ ดังนั้น เมื่อมีผู้คนพระเถระเข้าไปเกี่ยวข้องมาก ๆ รู้สึกขัดกับอัยาศัยที่ท่านไม่เคยดำเนินมา จึงไม่อยากจะเกี่ยวข้องกับเรื่องใด ๆ ทั้งสิ้น เพียงพระเถระซึ่งเป็นลูกศิษย์ใกล้ชิดชดภายในวัด ท่านยังไม่ประสงค์ให้เข้าไปเกี่ยวข้องเลย แต่ความจำเป็นมีก็จำเป็นต้องอนุโลมผ่อนผันเป็นบางกาล แม้เช่นนั้น ก็จำต้องระมัดระวังกันอย่างมาก

ขณะเข้าไปเกี่ยวข้องท่านด้วยกิจธุระจำเป็น มิให้เข้าไปแบบสุมสี่สุมห้า ตลอดข้อวัตรที่ควรทำถวายท่านในเวลาจำเป็น ต้องจัดพระเถระองค์ที่เห็นสมควรไว้ใจได้ เป็นผู้จัดทำถวายเป็นคราว ๆ ไป สิ่งที่เกี่ยวข้องท่านต้องมีพระผู้อาวุโสและฉลาดพอควร เป็นผู้คอยควบคุมดูแลให้เห็นสมควรก่อนค่อยทำลงไปทุกกรณี เพราะท่านอาจารย์เป็นผู้รอบคอบและละเอียดมากตามปกตินิสัย ผู้เข้าไปเกี่ยวข้องจึงควรได้รับการพิจารณากันพอสมควร เพื่อไม่ให้ขัดกับอัยาศัยท่านซึ่งเป็นเวลาที่จำเป็นอย่างยิ่ง

เมื่อมีประชาชนพระเถระมาจากที่ต่าง ๆ ประสงค์จะเข้ากราบเยี่ยมท่าน ทางวัดต้องขอให้รออยู่ที่สมควรก่อน แล้วมีพระผู้เคยปฏิบัติทางนี้เห็นเป็นกาลอันควรแล้ว เข้าไปกราบเรียนให้ท่านทราบเมื่อท่านอนุญาตแล้วค่อยมาบอกให้เข้าไป และเมื่อมีพระในวัดองค์สมควรนำเข้าไปกราบท่าน มีอะไรท่านก็แสดงโปรดท่านเหล่านั้นตามอัยาศัย พอสมควรแล้วก็พากลับลาท่านออกมา การพาแขกเข้ากราบเยี่ยมท่าน ทางวัดได้ปฏิบัติอย่างนี้ตลอดมา และพาเข้ากราบเยี่ยมเป็นคราว ๆ ไป ตามแต่แขกมีมากน้อยซึ่งมาในเวลาต่างกัน เฉพาะพระอาจารย์ที่เคยเป็นลูกศิษย์ท่านมาแล้ว และมีความสนิทกับท่านเป็นพิเศษ ก็เป็นเพียงไปกราบเรียนให้ท่านทราบว่า ท่านอาจารย์นั้นจะมากกราบเยี่ยม เมื่อท่านอนุญาตแล้วก็เข้ากราบเยี่ยม และสนทนารธรรมกันตามอัยาศัยทั้งสองฝ่าย

อาการป่วยท่านค่อยเป็นไปเรื่อย ๆ ไม่ผาดโผนรุนแรง แต่ไม่ค่อยเป็นปกติสุขได้ ถ้าเป็นสงครามก็แบบสงครามใต้ดิน ค่อยซบเข้าทีละเล็กทีละน้อยจนกลายเป็นสงครามไปทั่วดินแดน และกลายเป็นแดนยึดครองไปทั่วพิภพ ไม่มีส่วนเหลือเลย พอท่านซึ่งเป็นจุดหัวใจของส่วนรวมเริ่มป่วยลงเท่านั้น มองดูพระเณรในวัดรู้สึกเศร้าหมองทางอาการ ไม่ค่อยเข้มแข็งเบิกบานเหมือนแต่ก่อน มองดูหน้าตากันก็มองแบบเศร้า ๆ ไม่ส่องไสทางอาการ ตลอดการสนทนากัน ก็ต้องยกเรื่องป่วยท่าน อาจารย์ขึ้นสนทนาก่อนจะกระจายไปเรื่องอื่น ๆ แล้วก็ต้องมายุติกันที่เรื่องของท่านอีก

แต่การให้อโวกาส์สอนพระเณร ท่านยังคงมีเมตตาอนุเคราะห์อยู่อย่างสม่ำเสมอมิได้ทอดธุระ เป็นแต่ไม่ได้ชี้แจงข้อธรรมข้อธรรมให้ละเอียดลเอียดได้เต็มความเมตตาเหมือนแต่ก่อนเท่านั้น พออธิบายธรรมจบลงและชี้แจงจุดสงสัยของผู้เรียนถามเสร็จสิ้นลงแล้ว ก็สั่งให้เลิกกัน ไปประกอบความเพียร องค์กรท่านเองก็เข้าพักผ่อน ขณะที่ท่านแสดงธรรมปรากฏว่าไม่มีความไม่สบายแฝงอยู่เลย แสดงอย่างฉะฉานรำเริง เสียงดังและกังวาน ลักษณะอาการอาจหาญเหมือนคนไม่ป่วยเป็นอะไรเลย การเร่งและเน้นหนักในธรรมเพื่อผู้ฟัง ก็เน้นลงอย่างถึงใจจริง ๆ ไม่มีความสะทกสะท้านใด ๆ ปรากฏในเวลา นั้น ทุกอาการที่แสดงออกเหมือนท่านไม่ได้เป็นอะไรเลย พอจบการแสดงแล้วถึงจะทราบว่าเป็นอาการท่านอ่อนเพลียและต้องการพักผ่อน พอทราบอาการเช่นนั้นต่างก็รีบให้โอกาสท่านได้พักผ่อนตามอัธยาศัย

ท่านเทศน์อัศจรรย์ครั้งสุดท้าย

วันมาฆบูชา เดือนสามเพ็ญ พ.ศ. ๒๕๙๒ ก่อนท่านจะเริ่มป่วยเล็กน้อย วันนั้นท่านเริ่มเทศน์แต่เวลา ๒ ทุ่มจนถึงเวลา ๖ ทุ่มเที่ยงคืน รวมเป็นเวลา ๔ ชั่วโมง อำนวยการธรรมที่ท่านแสดงในวันนั้นเป็นความอัศจรรย์ประจักษ์ใจของพระธุดงค์ ที่มารวมกันอยู่เป็นจำนวนมากโดยทั่วกัน ประหนึ่งโลกธาตุดับสนิทไม่มีอะไรเหลืออยู่เลย ปรากฏแต่กระแสธรรมท่านแผ่ครอบไปหมดทั่วไตรโลกธาตุ โดยยกพระอรหันต์ ๑,๒๕๐ องค์ที่ต่างมาเองสู่ที่ประชุม ณ พุทธสถาน โดยไม่มีใครอาราธนานิมนต์หรือนัดแนะขึ้น แสดงว่าท่านเป็นวิสุทธิบุคคลล้วน ๆ ไม่มีคนมีกิเลสเข้าสับปนเลยแม้คนเดียว

การแสดงโอวาทปาฏิโมกข์พระพุทธเจ้าทรงแสดงเองเป็นวิสุทธิอุโบสถ คืออุโบสถในท่ามกลางแห่งบุคคลผู้บริสุทธิ์ล้วน ๆ ไม่เหมือนพวกเราซึ่งแสดงปาฏิโมกข์ในท่ามกลางแห่งบุคคลผู้มีกิเลสล้วน ๆ ไม่มีบุคคลผู้สิ้นกิเลสสับปนอยู่เลยแม้คนเดียว ฟังแล้วนำสวดสังเวชอย่างยิ่งที่พวกเราที่เป็นคนผู้หนึ่ง หรือเป็นพระองค์หนึ่งในความเป็นศากยบุตรของพระองค์ องค์เดียวกัน แต่มันเป็นเพียงชื่อไม่มีความจริงแฝงอยู่บ้างเลย เหมือนคนที่ชื่อว่าพระบุญ เณรบุญ และนายบุญ นางบุญ แต่เขาเป็นคนซึ่งบาปหาบแต่โทษและอาบัติใส่ตัวแทบก้าวเดินไปไม่ได้

สมัยนั้นท่านทำจริงจึงพบแต่ของจริง พระจริง ธรรมจริงไม่ปลอมแปลง ตกมาสสมัยพวกเรากลายเป็นมีแต่ชื่อเสียงเรื่องนามสูงส่งจรดพระอาทิตย์ พระจันทร์ แต่ความทำต้ายิ่งกว่าขุมนรกอเวจี

แล้วจะหาความดี ความจริง ความบริสุทธิ์มาจากไหน เพราะสิ่งที่ทำมันกลายเป็นงานพอกพูนกิเลส และบาปกรรมไปเสียมาก มิได้เป็นงานถอดถอนกิเลสให้สิ้นไปจากใจ แล้วจะเป็นวิสุทธิอุโบสถขึ้นมา ได้อย่างไรกัน

บวชมาเอาแต่ชื่อเสียงเพียงว่าตนเป็นพระเป็นเณรแล้วก็ลืมตัว มัวแต่ยกว่าตนเป็นผู้มีศีลมีธรรม แต่ศีลธรรมอันแท้จริงของพระของเณรตามพระโอวาทของพระองค์แท้ ๆ นั้นคืออะไร ก็ยังไม่เข้าใจกันเลย ถ้าเข้าใจในโอวาทปาฏิโมกข์ท่านสอนว่าอย่างไร นั่นแหละคือองค์ศีลองค์ธรรมแท้ ท่านแสดงย่อเอาแต่ใจความว่า การไม่ทำบาปทั้งปวงหนึ่ง การยังกุศลคือความฉลาดให้ถึงพร้อมหนึ่ง การชำระจิตของตนให้ผ่องแผ้วหนึ่ง นี่แหละเป็นคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าทั้งหลาย

การไม่ทำบาป ถ้าทางกายไม่ทำแต่ทางวาจาก็ทำอยู่ ถ้าทางวาจาไม่ทำแต่ทางใจก็ทำ และสั่งสมบาปวันยังค่ำจนถึงเวลาหลับ พอตื่นจากนอนก็เริ่มสั่งสมบาปต่อไปจนถึงขณะหลับอีก เป็นอยู่ท่านองนี้โดยมิได้สนใจคิดว่าตัวทำบาปหรือสั่งสมบาปเลย แม้เช่นนั้นยังหวังใจอยู่ว่า ตนมีศีลมีธรรม และคอยเอาแต่ความบริสุทธิ์จากความคิดที่มีศีลมีธรรมที่ยังเหลือแต่ชื่อนั้น ฉะนั้นจึงไม่เจอความบริสุทธิ์ กลับเจอแต่ความเศร้าหมองวุ่นวายภายในใจอยู่ตลอดเวลา ทั้งนี้ก็เพราะตนแสวงหาสิ่งนั้นก็ต้องเจอสิ่งนั้น ถ้าไม่เจอสิ่งนั้นจะให้เจออะไรเล่า คนเราแสวงหาสิ่งใดก็ต้องเจอสิ่งนั้นเป็นธรรมดา เพราะเป็นของมีอยู่ในโลกสมมุติอย่างสมบูรณ์ ที่ท่านแสดงอย่างนี้ แสดงโดยหลักธรรมชาติของศีลธรรมทางด้านปฏิบัติ เพื่อนักปฏิบัติได้ทราบอย่างถึงใจ

ลำดับต่อไปท่านแสดงสมาธิ ปัญญา ตลอดวิมุตติหลุดพ้นอย่างเต็มภูมิและเปิดเผยไม่ปิดบังลึกลับอะไรเลยในวันนั้น แต่จะไม่ขออธิบาย เพราะเคยอธิบายและเขียนลงบ้างแล้ว ขณะนั้นผู้ฟังทั้งหลายนั่งเสียบเหมือนหัวตอ ตลอดกัณฑ์ไม่มีเสียงอะไรบกรวนธรรมที่ท่านกำลังแสดงอย่างเต็มที่เลย ตอนสุดท้ายแห่งการแสดงธรรม ท่านพูดท่านองพูดที่วัดเจดีย์หลวง จังหวัดเชียงใหม่ ว่ากัณฑ์นี้เทศน์ซ้ำแต่่าต่อไปจะไม่ได้เทศน์ท่านองนี้อีก แล้วก็จบลง คำนั้นได้กลายเป็นความจริงขึ้นมาดังท่านพูดไว้ นับแต่วันนั้นแล้วท่านมิได้เทศน์ท่านองนี้อีกเลย ทั้งเนื้อธรรมและการแสดงนาน ๆ ผิดกับครั้งนั้นอยู่มาก หลังจากนั้นอีกหนึ่งเดือนท่านเริ่มป่วยกระเสาะกระแสะเรื่อยมา จนถึงวาระสุดท้ายแห่งชั้นเสียดจันได้

แม้ท่านจะได้รับความลำบากทางชั้นรึ เพราะโรคภัยเบียดเบียนจนสุขภาพทรุดลงเป็นลำดับก็ตาม แต่การบิณฑบาต ฉนในบาตร และฉนมื้อเดียวที่เคยดำเนินมา ท่านก็ยังอุตสาหะสำหรับครองของท่านไปไม่ยอมลดละปล่อยวาง เมื่อไม่สามารถไปสุดสายบิณฑบาตได้ ท่านก็พยายามไปเพียงครึ่งหมู่บ้านแล้วกลับวัด ต่อมาญาติโยมและพระอาจารย์ทั้งหลายเห็นท่านลำบากมากก็ปรึกษากัน ตกลงขออาราธนานิมนต์ท่านไปแค่ประตูวัดแล้วกลับ ถ้าจะขออาราธนาท่านไว้ไม่ให้ไปเลย ท่านไม่ยอม โดยให้เหตุผลว่าเมื่อยังพอไปได้อยู่ต้องไป ฉะนั้นจำต้องอนุโลมตามท่านไม่ให้ขัดอธยาศัย ท่านเองก็พยายามไป ไม่ยอมลดละความเพียรเอาเลย จนไปไม่ไหวจริง ๆ ท่านยังขอบิณฑบาตบนศาลาโรงฉน พยายามจนลุกเดินไม่ได้ จึงยอมหยุดบิณฑบาต แม้เช่นนั้นยังขอฉนในบาตรและฉนมื้อเดียวตามเดิม

เราคนดีต้องอนุโลมตามความประสงค์ท่านทุกระยะไป ด้วยความอัศจรรย์ในความอดทนของนักปราชญ์ชาติอาชาไนย ไม่ยอมทิ้งลวดลายที่เคยเป็นนักต่อสู้ให้กิเลสยื้อแย่งแข่งดีได้เลย ถ้าเป็นพวกเรามากลัวจะถูกหามลงมาฉนังหันนับแต่วันเริ่มรู้สึกที่ไม่สบาย ซึ่งเป็นที่น่าอัปอายกิเลสที่คอยหัวเราะเยาะคนไม่เป็นท่าอยู่ตลอดเวลา ที่มานอนคอยเซียงให้กิเลสลับพินหันแหลกอย่างไม่มีขึ้นดี อันเป็นที่น่าสังเวชเอาหนักหนา ถ้ายังรู้สึกเสียดายเรา ซึ่งเป็นคนทั้งคนที่คอยจะเป็นเซียงให้กิเลสลับพิน ก็ควรระลึกถึงปฏิปทาของท่านอาจารย์มั่นตอนนี้ไว้บ้าง เพื่อได้ยึดมาเป็นเครื่องมือป้องกันตัวในการต่อสู้กับกิเลส จะไม่กลายเป็นเซียงให้มันหมดทั้งตัว ยังมีเครื่องมือสัดบุรุษพุทธบริษัทติดตัวอยู่บ้าง

อาการท่านรู้สึกหนักเข้าโดยลำดับ จนคนดีที่เกี่ยวข้อง ไม่พากันนั่งนอนใจได้ ตอนกลางคืนต้องจัดวาระกันคอยรักษาท่านอย่างลับ ๆ คราวละ ๓-๔ องค์กรเสมอ แต่มิได้เรียนให้ท่านทราบ นอกจากท่านจะทราบทางภายในโดยเฉพาะเท่านั้น ทั้งนี้เกรงว่าท่านจะห้ามไม่ให้ทำ โดยเห็นว่าเป็นภาระกังวลุ่นวายเกินไป พระเณรที่อยู่รักษาท่านตามวาระก็ให้อยู่ใต้ถุนกุฏิท่านอย่างเงียบ ๆ วาระละ ๒-๓ ชั่วโมง ตลอดรุ่งทุกคืน ซึ่งเริ่มแต่ยังไม่เข้าพรรษา พอเห็นอาการท่านหนักมากก็ปรึกษากัน แล้วกราบเรียนขอถวายความปลอดภัยให้ท่าน โดยมาขอตั้งสมาธิภาวนาที่เฉลียงข้างนอกกุฏิท่านคราวละ ๒ องค์กร ท่านก็อนุญาต จึงได้จัดให้พระอยู่บนกุฏิท่านครั้งละ ๒ องค์กร อยู่ใต้ถุน ๒ องค์กรตลอดไป ไม่ให้ขาดได้ นอกจากพระที่จัดเป็นวาระไว้ประจำแล้ว ยังมีพระในวัดมาลอบ ๆ มอง ๆ คอยสังเกตการณ์อยู่เสมอมิได้ขาดตลอดคืน

พอออกพรรษาแล้ว พระและครูบาอาจารย์ที่จำพรรษาอยู่ในที่ต่าง ๆ ก็ทยอยกันมากราบเยี่ยมและปฏิบัติท่านมากขึ้นเป็นลำดับ อาการท่านรู้สึกหนักเข้าทุกวันไม่น่าไว้ใจ ท่านจึงได้ประชุมเดือนบรรดาศิษย์ให้ทราบ ในการที่จะปฏิบัติต่อท่านด้วยความเหมาะสมว่า การป่วยของผมจนถึงวาระเข้าทุกวัน จะพากันอย่างไรก็ควรคิดเสียแต่บัดนี้จะได้ทันกับเหตุการณ์ ผมจะต้องตายแน่นอนในคราวนี้ดังที่เคยพูดไว้แล้วหลายครั้ง แต่การตายของผมเป็นเรื่องใหญ่ของสัตว์และประชาชนทั่ว ๆ ไปอยู่มาก ด้วยเหตุนี้ผมจึงเผด็จท่านทั้งหลายให้ทราบว่า ผมไม่อยากตายอยู่ที่นี่ ถ้าตายที่นี่จะเป็นการกระเทือนและทำลายชีวิตสัตว์ไม่น้อยเลย สำหรับผมตายเพียงคนเดียว แต่สัตว์ที่จะพลอยตายเพราะผมเป็นเหตุนั้นมีจำนวนมากมาย เพราะคนจะมามาก ทั้งที่นี้ไม่มีตลาดแลกเปลี่ยนซื้อขายกัน

นับแต่ผมบวชมาไม่เคยคิดให้สัตว์ได้รับความลำบากเดือดร้อน โดยไม่ต้องพูดถึงการฆ่าเขาเลย มีแต่ความเมตตาสงสารเป็นพื้นฐานของใจตลอดมา ทุกเวลาได้แผ่เมตตาจิตอุทิศส่วนกุศลแก่สัตว์ไม่เลือกหน้า โดยไม่มีประมาณตลอดมา เวลาตายแล้วจะกลายเป็นศัตรูคู่แค้นแก่สัตว์ ให้เขาล้มตายลงจากชีวิตที่แสนรักสงวนของแต่ละตัว เพราะผมเป็นเหตุเพียงคนเดียวนั้น ผมทำไม่ลง อย่างไรขอให้น่าผมออกไปตายที่สกลนคร เพราะที่นั่นเขามีตลาดอยู่แล้ว คงไม่กระเทือนชีวิตของสัตว์มากเหมือนที่นี่เพียงผมป่วยยังไม่ถึงตายเลย ผู้คนพระเณรก็พากันหลั่งไหลมาไม่หยุดหย่อน และนับวันมากขึ้นโดยลำดับ ซึ่งพอเป็นพยานอย่างประจักษ์แล้ว ยิ่งผมตายลงไปผู้คนพระเณรจะพากันมามากเพียงไร ขอได้พากันคิดเอาเอง

เพียงผมคนเดียวไม่คิดคำนึงถึงความทุกข์เดือดร้อนของผู้อื่นเลยนั้น ผมตายได้ทุกกาลสถานที่ ไม่อาลัยเสียตายร่างกายอันนี้เลย เพราะผมได้พิจารณาทราบเรื่องของมันตลอดทั่วถึงแล้วว่า เป็นเพียง ส่วนผสมแห่งธาตุรวมกันอยู่ชั่วระยะเวลา แล้วก็แตกทำลายลงไปสู่ธาตุเดิมของมันเท่านั้น จะมาอาลัย เสียตายหาประโยชน์อะไร เท่าที่พูดนี้ก็เพื่อความอนุเคราะห์สัตว์ อย่าให้เขาต้องมาพร้อมกันตายเป็น ป่าช้าผีดิบวางขายเกลื่อนอยู่ตามริมถนนหนทาง อันเป็นที่น่าสมเพชเวทนาเอาหนักหนาเลย ซึ่งยังไม่ สดวิสัยที่จะควรพิจารณาแก้ไขได้ในเวลานี้ ฉะนั้นจึงขอให้รับจัดการให้ผมได้ออกไปทันกับเวลาที่ยัง ควรอยู่ในระยะนี้ เพื่ออนุเคราะห์สัตว์ที่รอตายตามผมอยู่เป็นจำนวนมาก ให้เขาได้มีความปลอดภัยใน ชีวิตของเขาโดยทั่วกัน หรือใครมีความเห็นอย่างไร ก็พูดได้ในเวลานี้

ทั้งพระและญาติโยมรวมฟังกันอยู่เป็นจำนวนมาก ไม่มีใครพูดขึ้น มีแต่ความสงบเงียบแห่ง บรรยากาศที่เต็มไปด้วยความผิดหวัง ดังบทธรรมท่านว่า ยมปิจณฺ्ह น ลกฺขิตํ ตมฺปิ ทุกฺขํ *ปรารถนาไม่ สมหวังย่อมเป็นทุกข์* คือท่านจะอยู่วัดหนองผือก็ต้องตาย จะออกไปสกลนครก็ต้องตาย ไม่มีหวัง ทั้งนั้น ที่ประชุมจึงต่างคนต่างเงียบ หมดทางแก้ไขทุกประตู จึงเป็นอันพร้อมกันยินดีและตกลงตาม ความเห็นและความประสงค์ท่าน

ที่แรกญาติโยมบ้านหนองผือทั้งบ้านแสดงความประสงค์ว่า ขอให้ท่านตายที่นี่ เขาจะเป็น ผู้จัดการศพท่านเอง แม้จะทุกข์จนขั้นแค้นแสนเข็ญเพียงไรก็ตาม แต่ศรัทธาความเชื่อเลื่อมใสในครู อาจารย์มิได้จัน ยังมีเต็มเปี่ยมในสันดาน จึงขอจัดการศพท่านจนสุดความสามารถขาดดี้น ไม่ยอมให้ ใครดูหมิ่นเหยียดหยามว่า ชาวบ้านหนองผือไม่มีความสามารถ เผาศพท่านอาจารย์เพียงองค์เดียวก็ ไม่ไหว ปลอ่ยให้เขาเอาท่านไปทิ้งเสียที่อื่น ดังนี้ไม่ให้มี อยากรื้อข้อพร้อมกันทั้งบ้านมอบกายถวาย ชีวิตต่อท่านอาจารย์องค์เป็นสรณะของชาวบ้านหนองผือจนหมดลมหายใจ ไม่ยอมให้ใครเอาท่านไป ไหน จนกว่าชาวหนองผือไม่มีลมหายใจครองชั้นแล้ว จึงจะยอมให้เอาท่านไป

แต่พอได้ยินคำท่านให้เหตุผลโดยธรรมแล้ว ก็พากันแสดงความเสียตาย โดยพูดอะไรไม่ได้ จำต้องยอมทั้งที่มีความเลื่อมใสและอาลัยเสียตายท่านแทบใจจะขาด ปราศจากลมหายใจในขณะนั้น จึงเป็นที่น่าเห็นใจพี่น้องชาวหนองผือเป็นอย่างยิ่ง และขอจารึกเหตุการณ์คือความเสียสละอย่างถึงเป็น ถึงตายเพื่อถวายบูชาท่านอาจารย์ครั้งนี้ไว้ในหทัยของผู้เขียน ในนามท่านผู้อ่านทั้งหลายด้วย ซึ่งคงจะมี ความรู้สึกต่อพี่น้องชาวหนองผือเช่นเดียวกัน

วันประชุมนั้นมีครูบาอาจารย์ผู้ใหญ่หลายท่านที่เป็นลูกศิษย์ท่านมาร่วมด้วย ท่านอาจารย์เอง เป็นผู้ชี้แจงเรื่องที่ไม่ควรให้ท่านอยู่วัดหนองผือต่อไป ด้วยเหตุดังที่เขียนผ่านมาแล้ว เมื่อทั้งฝ่าย พระสงฆ์และฝ่ายชาวบ้านต่างทราบคำชี้แจงจากท่านในที่ประชุมด้วยกัน และไม่มีใครคัดค้านแล้ว ก็ตกลงกันทำแคร่สำหรับหามท่านออกจากวัดหนองผือไปสกลนคร วันที่กลายเป็นวันมหาเศวตโศกโลก หวันไหว เพราะความวิโยคพลัดพรากจากสิ่งที่รักเลื่อมใสสุดจิตสุดใจ ก็ได้ระเบิดขึ้นแก่ชาวบ้านชาววัด อย่างสุดจะอดกลั้นไว้ได้นั้น คือวันที่ประชาชนญาติโยมและพระสงฆ์จำนวนมาก เตรียมแคร่มารับ ท่านอาจารย์ที่บันไดกุฏิ